

(Heks op 3 Oktober kermis te Leiden, 2015.)

Cor Hendriks: Het spel van Anneke Tanneke Toverheks (werkbestand)

Introductie

4: Er wordt een tooverheks benoemd en een vrouw, die in een huisje woont. De andere meisjes gaan à part staan. Dat zijn de beelden.

10: Kootje de Pauw (een man) komt aangewandeld en klopt zoogenaamd aan de deur, waar de andere kinderen staan; een ervan is de moeder.

15: Anneke zit op een stoel en de kinderen komen bij haar.

17: De kinderen staan op eene rij. Een is de moeder.

21. Er zijn eene moeder met kinderen, en een Anneke Tanneke Toovenaar.

24: De kinderen gaan naast elkaar hurken of staan. Een moet een leelijke vrouw voorstellen, die op een hoek der straat staat. Een ander is de oppaster der kinderen.

25: Kinderen op een hoop, hebben het allen druk met naaien, breien, enz. Een is oppaster, een andere heks. Telkens steelt deze een kind tot allen gestolen zijn.

28: Moeder en heks hebben allebei een woning aangeduid door een op de grond getrokken kring. (Ook weer een meisjesspel, althans waarbij het meisje, als vertolkster van de hoofdrol van heks, domineert. Het begint ook hier met aftellen. Zij, op wie bij eerste aftelling het laatste woord valt, is *heks* en wie bij de tweede aftelling het laatste woord krijgt, is *moeder* van al de medespelende

kinderen. De moeder begeeft zich met haar kroost binnen een op den grond getrokken ring, die haar woning moet voorstellen, terwijl de heks een andere soortgelijke ‘woning’ voor zich zelf maakt. Nu komt de heks bij de woning der moeder aan.)

29: De moeder op de stoep, een geklop wordt gehoord, terwijl hare kinderen ter zijden der stoep staan.

34: Een spel door vragen en antwoord. [De] toovereks komt aanschellen.

49a: Naast een bergje zand of steenen staat het ‘vrouwtje’. De anderen, de ‘kinderen’, gaan voor haar staan.

50: De kinderen zaten allen op een rij en bootsten het breien na. Een van de meisjes werd tot Hoofd gekozen; een ander werd tot tooverheks gekozen en moest weggaan. Vooraf moet ik nog even zeggen dat wij allen zoo moesten gaan zitten dat onze kousen niet gezien konden worden.

56: De kinderen zitten bij elkaar gehurkt op den grond. Een is moeder, een ander Anneke, die kreupel komt aanlopen.

58: De kleine spelers zetten zich op den grond in een kring, de beentjes zooveel mogelijk bedekt houdende. Een wordt tot moeder benoemd en blijft staande. Er wordt van buiten aan de kamerdeur geklopt.

59: Een kind stelt zich achter eene deur; een ander klopt.

60: Een meisje heeft de rol van tooverheks, een ander die van moeder. De kinderen zitten neder op eene plaats die ‘het huis’ heet; de moeder staat er bij. De tooverheks komt.

63: Er wordt afgeteld om te weten wie *tooverheks* is en wie *moeder*. De overige speelsters zijn de *kinderen*. De moeder met hare kinderen heeft eene plaats, de tooverheks eene andere.

64. De speelsters staan tegen een muur (bv). Eén van hen is de moeder. Aan de overkant bevindt zich ATT.

66. Door aftellen worden ‘Anneke’ en de ‘Moeder’ aangewezen; de overigen zijn de ‘kinderen’. Dezen, met de ‘Moeder’ zoeken een ‘huisje’, d.i. een plekje, waar zij bij elkaar gaan zitten.

Anneke wandelt er langs, gebogen als een oud vrouwtje, met een stok in de hand.

In 67 zijn de rollen omgekeerd: Eén kind [de ‘heks’] gaat ergens op een steen zitten. De anderen komen in een kring bij haar en zingen (om beurten). [De actie herhaalt zich.]

68. Een kind is Anneke, een ander de moeder. De kinderen van moeder staan op een rij. Anneke komt bij de deur.

69. De kinderen gaan op een stoep zitten. Een van hen is de moeder, een ander Anneke-tanneke-toverheks [= tovenaar]. Dan zeggen de kinderen:

75. De kinderen staan in een kring en een moet er heks en een ander moeder wezen.

77. Aan de huizenkant tekenen de kinderen op de grond een hok met keuken. Een is moeder.

Anneke-tanneke-toverheks staat op een afstand. In het huis (hok) gaan zij slapen en zeggen:

78. Eén is er Anneke-tanneke-tovenaar. De overige zijn kinderen met een moeder en die wonen in een huis. Alle kinderen zijn thuis.

[Bij 79 wordt gezegd: Het spel heet: ‘Klop, klop, wie is daar? Anneke-tanneke-tovenaar’, maar dit geklop komt niet in deze variant voor.]

81: Een van de meisjes ‘takelt’ zich in de gang ‘op’, zodat zij op een toverheks lijkt met een bult door een mantel om te doen en er wat onder te stoppen. Als zij klaar is, klopt zij aan de deur.

Binnen zijn de andere meisjes. Een is de moeder.

82. Allemaal tegen de muur gaan staan. Een moeder moet er zijn en Anneke-tanneke-toverheks. ATT moet aan komen lopen.

85: Buiten staan een hele boel kinderen. Dan moeten de twee oudste spelen. De een is Anneke-tanneke-tovenaar. De ander is moeder. De moeder zet alle kinderen op de stoep. ’t Is heel stil in huis. Dan hoort moeder:

87: De kinderen staan op een rij. Eén staat ergens anders: is moeder en een ander staat ver weg: is Anneke. Nu moeten de kinderen slapen. Ze zeggen:

88. Er is een moeder met een aantal kinderen. Verder op een afstand Anneke-tanneke-toverheks. Anneke komt van achter een boom aangewandeld. De kinderen:

89: Er staat een hele rij meisjes tegen een muur of schutting. De oudste van de meisjes is de toverheks. En wie dan de oudste is, is moeder van die rij meisjes. Dan komt Anneke-tanneke – dat is de toverheks.

90: Een vierkant op de grond getrokken stelt de kamer voor waarin de moeder met haar kinderen woont. De moeder staat in het midden, de kinderen keurig op een rij. Aldus [volgt een tekening van het rechthoekige huis met in het midden een deur, waarachter moeder staat met achter zich tegen de achterwand de rij kinderen]

91. Er gaan een paar meisjes op een stoep zitten en één meisje gaat er voor staan. Deze is de moeder en de anderen zijn de kinderen. Die moeten naar bed. Maar onder het slapen roepen ze:

Het spel

A1. Het spel begint soms met geklop: ‘Klop, klop’ (6, 10, 12, 23, 28a, 37, 48, 56-59, 61, 64, 65, 71, 74, 76, 78, 84, 85; 1x: 28; 3x: 80, 83; 60: ‘Klopperdeklop’) of gebel: ‘Tingeling’ (8, 63, 73; 25, 34, 68: ‘Tingelingeling’). Of er wordt gezegd: Er wordt aan de deur geklopt (10, 35), Er wordt geklopt (17, 29; 50: gebeld), Zij klopt aan de deur (81), Anneke, bij moeders huis gekomen, klopt (88), 89, 90: (en) klopt aan.

A3. Of: ‘Wie loopt er voorbij mijn huisje?’ (7; 66, 67: ‘langs’; 67: 2^e keer: ‘nu weer voor’), ‘Wie gaat er voorbij mijn deurtje, Dat ik niet slapen kan?’ (14; 15: ‘loopt’), 69, 79, 87: ‘Moeder, ik kan (87: wij kunnen) niet slapen.’ M: ‘Waarom niet?’ K: ‘Er loopt een mannetje (79, 87: iemand) over het glazen bruggetje.’ 72: ‘Moeder, ‘k kan niet slapen, ‘k hoor wat op ‘t straatje.’ 77: ‘Moeder, ik hoor wat op het glazen bruggetje.’ In 79 zegt moeder dan: ‘Dat is de wind!’, waarop de kinderen nogmaals zeggen: ‘Moeder, ik kan niet slapen’, waarop moeder gaat kijken. 85: Moeder gaat kijken en dan staat daar Anneke-tanneke-tovenaar. In 26 is 3x dezelfde introductie: K: ‘Moeder, ik kan niet slapen.’ M: ‘Waarom niet?’ K: ‘Ik hoor voetstappen.’ M: ‘Wie loopt er over mijn straatje?’ De 1^e keer zegt A: ‘De wind, de wind, die waait’, de 2^e keer: ‘Het koninklijke paard en wagen.’ In 87 zegt moeder: ‘Ik zal eens kijken.’ In 88 zeggen de kinderen: ‘Wie loopt er op het glazen bruggetje?’ 91: ‘Moeder, moeder, ik kan niet slapen!’ De moeder gaat naar ze toe en vraagt: ‘Waarom kun je niet slapen?’ De kinderen zeggen: ‘Er loopt iemand op ‘t glazen bruggetje.’ De moeder gaat op de rijweg staan en roept: ‘Wie loopt daar op het glazen bruggetje?’ Ondertussen loopt er aldoor een heen en weer langs de stoep. Die roept dan terug: ‘De wind, de wind!’ De moeder zegt: ‘‘t Is de wind. Ga maar slapen.’ Een poosje daarna roepen de kinderen weer: ‘Moeder, ik kan niet slapen. De moeder gaat kijken en roept weer: ‘Wie loopt daar op ‘t glazen bruggetje?’

A2. Hierna volgt de vraag: ‘Wie klopt daar?’ (3, 5, 9, 11, 17, 20, 23, 27, 29, 31, 33, 37, 40, 42, 44, 47, 51, 58, 62, 75), ‘Wie roept daar?’ (2), ‘Wie is daar?’ (6, 8, 10, 12, 13, 21, 25, 32, 34, 35, 43, 45, 46, 48, 50, 56, 57, 59, 61, 64, 65, 68-71, 73, 74, 76, 78-81, 83, 84, 87, 90), ‘Wie is er aan?’ (28, 63; 60: ‘klopt’)

Het antwoord is ‘ik’ (67, gezegd door ‘allen’!), in 20: ‘Ikke,’ waarop de vraag volgt: ‘Wie is ikke?’ Ook in 21 (‘Wie? Ikke’), maar verward. Afwijkend is 30, dat begint met: ‘Dag Anne.’ ‘Dag Tanne.’ (Dus de moeder heet Anne[ke], de heks Tanne.) In 72 vraagt M: ‘Wie loopt er over mijn straatje?’, in 82: ‘Wie loopt er over mijn bruggetje?’

In 39 is dit geworden tot uit een ander rijmpje afkomstig ‘Kloppe, kloppe hamertje, Wien zit er in mijn kamertje?’

A4. Het antwoord is Anneke Tanneke Tooverheks (1-2, 6-8, 12-16, 19-20, 22-26, 32-35, 38, 40-41, 47-48, 50, 57, 62, 66-67, 70, 75, 77, 81-82, 84, 86, 88, 91), Anneke Tanneke Toovenaar (3-5, 11, 18, 21, 27, 31, 37, 42, 45-46, 51, 56, 64-65, 69, 71, 73-74, 76, 78-80, 83, 85, 87, 90). Andere namen zijn incidenteel: A.T. Toovenaarster (9), A.T.Tooveraar of Kootje de Pau (10), A.T. Tooveres (17), Hanneke Tooverheks (28), Tooverheks (29), Anne(ke) Tanne (30), ‘een oud vrouwtje’ (39), Antje tooverhekse (43), De Manke tooverheks (43), Anneken-Trieneken-Tooverheks (63), Anneke-tovenaar (68) In 21 is de naam al in de regel ervoor gezegd (door de ‘moeder’), ook in 88 zegt moeder de naam (vóór ’t kloppen). Afwijkend (30, 39, 73). Ontbreekt (16, 24, 49, 52-55). In 61 wordt enigszins enigmatisch gezegd: ‘Er uit, leelijke tooverheks.’ In 89 roept de moeder: ‘Binnen!’

B1. Er wordt haar gevraagd: ‘Wat moet je?’ (1, 5, 7, 11, 18, 27, 31, 36, 45, 46, 56, 70, 79, 87; 4, 44, 50, 51, 64, 84: ‘die?’; 76, 78, 82: + ‘hier?’; 71, 73: ‘die hier?’; 91: ‘wil’; 20, 26, 37: ‘wou’; 25, 38, 68, 90: ‘wil die?’; 57: ‘wou die?’), ‘Wat moet ze hebben?’ (2), ‘Wat moet je hebben?’ (8, 9, 12, 13, 22, 29, 40, 41, 43, 63; 3, 23, 33, 35, 62, 75, 81: ‘wou’; 19, 74, 80: ‘wil’; 60: ‘wil die’; 15, 67: ‘van me’; 39: ‘dat vrouwtje’), ‘Wat wil die dan?’ (6; 10: ‘je?’), ‘Wat kom je doen?’ (17, 32, 48, 65; 28, 47, 83: ‘komt die/ze’; 34: ‘moet’; 86: ‘vragen?’), ‘Wat doe je daar?’ (21), ‘Wat zoekt die?’ (42), ‘Wat wil ATT hebben?’ (58). Ontbreekt (14, 16, 24, 30, 49, 59, 66, 72).

B2. Anneke heeft het smoesje dat ze vuur nodig heeft (72, 85) en vraagt om: ‘(Een) kooltje vuur’ (1, 4-8, 11-13, 15a, 18, 20, 22, 23, 26, 29, 31, 33, 35-37, 39-43, 45, 46, 50, 51, 56, 58, 60, 68, 70, 71, 73, 74, 76, 78, 80, 83, 84, 90; 17: ‘Om’; 25, 28, 48: + ‘halen’; 38, 44: + ‘hebben’; 34: ‘Ik wil’; 21: ‘Ik moet ~ hebben’; 79, 89: ‘Heeft u nog’; 86, 88: ‘Hebt u (g)een’; 52-55: ‘Vrouw, mag ik ~ (hebben)’; 66: ‘Mag ik’; 2, 3, 9, 10, 19, 57, 62, 64, 75, 81, 82: ‘stukje’; 15: ‘cent’; 63: ‘kriekske’; 65: ‘k Kwam om’), of als vraag: ‘Mag ik een beetje vuur hebben?’ (24), ‘Heije ook in kooltien vuur veur mie?’ (30), ‘Ootje, mag ‘k een stukje vuur?’ (111) of slechts aangeduid (27: ‘vuur’) of ontbreekt (14, 16, 49). In 32 zegt Anneke: ‘Ik heb geen vuur’, in 47: ‘Mijn pijpje aansteken’. In 67 wordt de eerste keer gevraagd om ‘Een stukje hout’, gevolgd door de vraag: ‘Wat doe je ermee?’ ‘De kachel stoken.’

B3. Hierop wordt door de ‘moeder’ gezegd: ‘Ik heb geen vuur’ (2, 8, 10, 11, 15, 17, 20, 21-26, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 42-48, 50, 52-57, 66, 68, 71-73, 76, 78, 80, 82-84, 86, 90, 111; 85: ‘vuurtje’), ‘Dat heb ik niet’ (1, 3, 5, 7, 9, 12, 13, 18, 19, 35, 37, 40, 41, 62, 64, 65, 74, 75, 81), ‘Ik heb ’t niet’ (4), ‘Ik heb ens geen’ (63), ‘Er is geen vuur, kom straks maar eens terug’ (28: herhalen en nogmaals: ‘Er is geen vuur’), ‘Daor is gien vuur’ (58), of botweg: ‘Neen’ (30, 79, 88, 89). Ontbreekt (14, 16, 49) of in enz. (27, 51). Afwijkend zijn 29 en 60, waar de ‘moeder’ zegt in rijm: ‘Loop naar de buur’ (Ga maar naar je naaste buur’), waarop de heks zegt: ‘(Mijn) Naaste buur is niet thuis,’ waarop in 60 ‘moeder’ rijmt: ‘Kom dan maar bij mij in huis’, in 29: ‘Schrob het huis’. De tooverheks maakt over de stoep de beweging van schrobben. Dan zegt de moeder: ‘Dweil het.’ Volgt de beweging van dweilen, terwijl de kinderen naderbijkomende toekijken en heel lief door de tooverheks worden toegesproken; het dweilen gedaan zijnde gaat ze naar de Moeder, die op de stoepbank zit. In 6 wordt overgegaan op ‘Een kooltje vuur is veel te heet’, enz. (zie ‘Anna met de lappen’ n°138). In 59 wordt gezegd: ‘Ik en ben niet thuis’, zoals in 61: ‘Ik ben niet t’huis’.

B4. Anneke gelooft het niet (3: ‘Dat jok je’; 12, 50: ‘Jawel’, 40: ‘Dat is wel raar’, 43, 55: ‘Dat is wel waar’; 80: ‘Wel waar’) en zegt: ‘(En/want/Maar) ik heb je schoorsteen(tje) zien rooken’ (2, 3, 5, 7, 9, 12, 13, 15, 21, 24, 25, [27,] 32, 36, 37, 42, 44, 45, 48, 50, 54-58, 61a, 62, 64-66, 72, 74-76, 78, 88, 90; 4, 8, 10, 11, 23, 26, 28, 30, 31, 33, 35, 47, 68, 81, 111: + ‘toch’; 11, 22, 39, 52, 82,

86: 'k Zie'; 73¹, 79, 80, 83: 'Ik zag de/je'; 10, 17, 43, 59, 61, 63: 'schouwtje'; 85: + 'daar net'), 'Je schoorsteen rookt' (19, 20, 40, 41, 89; 34: 'toch'; 18: 'Vrouw, vrouw').

Afwijkend is 1, waar Anneke vraagt: 'Wat dan?' en ten antwoord krijgt: 'Spek in de pan.' In 18 vraagt ze eerst nog om 'Een pijpje tabak', in 35 zegt ze: 'Geef dan maar een beetje heete asch,' met als antwoord: 'Dat heb ik ook niet' In 38 zegt ze: 'k Heb jouw vuur zien branden', met als antwoord: 't Was geen vuur', waarop ze vraagt: 'Wat ligt daar dan?' met als antwoord: 'Een beetje gloeiende asch,' waarop ze vraagt: 'Mag ik daar wat van hebben? Doe 't in mijn schort.' Waarna ze roept: 'O, mijn schort brand[t], ik verbrand!' In 31, 45 en 46 komt als antwoord op het verwijt: 'Allemaal heete asch', waarop Anneke zegt: '(Geef) Dan maar (45: een bakje; 46: een beetje) heete asch', in 47: 't Was maar heete asch,' waarop Anneke zegt: 'Ik kan het er wel mee doen.' Ook in 2: 'Dat was maar wat heete asch' (28: 'warme'), in 52: 'Gloeiende (5: Heete) asch kan niet rooken', maar in 5, 17 en 56 ('smoken') is dit het antwoord van Anneke, na de opmerking: 'Dat kwam van de heete asch' (17, 56: 't Was/Is al(lemaal)'). In 11 zegt moeder: 't Is allemaal verbrande as', in 15: 'Dat is van de heete asch,' waarop Anneke zegt: 'Geef me dan een centje heete asch,' waarna wordt geroepen: 'Het valt, het valt, het valt.' In 51 zegt moeder: 'Dat is allemaal gloeiende asch', waarop Anneke zegt: 'Daar kan ik mijn voeten toch wel op warmen', in 63: 't Waar niks as wat heete assche', waarop Annekien zegt: 'Geef er mij dan maar wat', waarop de moeder zegt: 'Schept er dan maar wat', in 58: 'Det was maor en angebrande turf.'

Ook in 16 komt Anneke vragen om kool. Ze laat het in den pot vallen. Dan wordt gezegd: 'Hier heb je een emmertje om het er uit te halen.' 't Emmertje is er ook ingevallen.' 'Hier heb je een haak om het er uit te halen.' 'De haak is er ook ingevallen.' 'Dan krijg je niets meer.' In 67 wordt (door de heks) gezegd: 'k Heb geen hout', waarop wordt gezegd: 'Ik heb de schoorsteen bij je zien roken.' Dit wordt ontkend: 'Dat was niet bij mij', waarop gevraagd wordt: 'Was 't dan bij je buurvrouw?' 'Ja.' Hierna volgt de herhaling van de eerste zinnen.

B5. Als antwoord op het verwijt zegt de 'moeder': 'Dat was bij buurman' (3, 65, 68, 72; 13, 23, 33, 34, 86: + 'mijn'; 88: 't Is van'; 90: 'Dat was van'; 18: 'Die is van mijn'; 8, 25: 'van onze'; 76: + 'Dat kan niet, want'; 9, 62, 64, 75, 79, 81, 82: 'buurvrouw'; 7, 10, 24, 32, 36, 37a, 41, 74, 78: '(van) mijn buurvrouw'), 'Dat was (de) mijne niet. Die was van mijn buurvrouw' (50; 4: + 'Die is aan 't pannekoeken bakken'; 43: 'niet bij mij, maar bij'), 'Dat is de miene niet, maor van mien buurman' (30), 'Dat is bij de buren' (20; 57: 'Nee, dat was'), 't Is hier naast weest' (44), 'Dat is bij mijn naaste buur' (73; 83: 'Maar die is van'), 'Dat jok je. Dat was bij mijn buurvrouw' (55; 19: 'hiernaast'), 'Dat lieg je' (37), maar in 9, 10, 61, 64, 74, 75, 81 zegt Anneke vervolgens: 'Dat jok je.' 21: 'Dat was mijn schoorsteen niet. Het was mijn (27: + naaste) buurvrouws schoorsteen', 111: 'Dat was mijn buurmans schoorsteen', 85: 'Dat kan de schoorsteen van buurman wel geweest zijn'. In 70 zegt moeder: 'Ga maar naar buurvrouw,' waarop Anneke zegt: 'Buurvrouw is niet thuis.' 78: 'Niet.' M: 'Wel.' A: 'Niet.' In 79 zegt Anneke: 'Ik zag het bij u.' In 22: 'Die is niet van mij,' waarop: 'Ik zie er nog een rooken.' 'Die is van mijn tante.' 'Ik zie er nog een rooken.' 'Die is van mijn oome.' (Wat rijmt op de daaropvolgende vraag: 'Mag ik binnenkomen?'). Ook in 86 zegt Anneke: 'k Zie er nog een', waarop M: 'Die is ook niet van mij.' 27 voegt toe: 'Ik heb je meisje toch zien loopen', met het antwoord: 'Dat was mijn naaste buurvrouws meisje'. Ook in 23 zegt Anneke: 'Nee, dat is bij u geweest'. In 43 zegt ze: 'Nee, 't is bij u', waarop wordt gevraagd: 'Wat moet je daarmee doen?', waarop Antje zegt: 'Mijn pijpje aansteken.'

¹ De printregels van 73 zijn verwisseld: regel 3 komt na regel 4.

Of de 'moeder' zegt: 'Dat is mijn man zijn pijp geweest', waarop Anneke zegt: 'Je man zijn pijp kan zoo hard niet rooken' (48), 'Dat was mijn man zijn pijp' (54; 39: 'Nee, dat is')

In 42 is het antwoord: 'Dat was Cremortart,' waarop Anneke zegt: 'Cremortart kan niet rooken'. In 17 volgt: 't Was den ouden man z'n pupe'. In 89 zegt moeder: 'Mijn man zit een pijpje te roken.'

In 24 en 56 zegt de 'oppasser der kinderen': 'Daar heb je (een stuk) vuur'. Daarvoor neemt zij zand, steen, enz. enz. werpt het over de kinderen heen naar de vrouw (56: Geeft een steen, handvol zand, enz.). [Deze zegt in 24:] 'Is dat nu vuur?' Ze vraagt om water (56: 'Mag ik wat water hebben?'). 'Ik heb geen water.' 'Ik heb je pomp hooren gaan.' 'Het is van mijn buurvrouw (56: 'Dat is die').' (56: 'Dat lieg je') --- 'Daar heb je water.' (56: + Geeft iets.)

In 50 zegt Anneke daarop: 'Niet waar, hij was van u.' Daarop ontstond er een gekibbel en gedrang, totdat eindelijk Anneke Tanneke de overhand kreeg en binnenkwam. Toen zei ze dat de schoorsteen wel rookte en moest, omdat het Hoofd haar geen vuur had willen geven, een van de kinderen mee hebben. De tweede keer in 67 wordt gevraagd om 'Een beetje water.' De heks zegt: 'k Heb geen water.' 'k Heb de pomp bij je zien lopen.' De heks: 't Was bij mijn buurvrouw.' Allen: 'Nee, dat was bij jou.' Daarop roepen allen voor de 3^e keer: 'Anneke-Tanneke-Toverheks.' De heks kijkt hen allen aan: 'Wat moeten jullie van me hebben?', waarop wordt geantwoord: 'Een stuk van de lange neus.' In 33 vraagt Anneke: 'Heb je dan ook een stukje brood?', in 71: 'Dan een paar nieuwe kousen.' [Moeder zegt:] 'Die heb ik ook niet.'

C1. Dan vraagt Anneke: 'Mag ik (...) binnenkomen?' (4, 7, 12, 13, 19, 22, 37, 41, 68, 73, 75, 76, 78, 81-84, 87, 88, 90; 18, 24, 32, 48, 56, 64: 'even'; 36: 'eens'; 2, 3, 9: 'dan maar'; 62, 74: 'dan naar'; 8, 27: 'eens even'; 10, 39: 'dan eens'; 11: 'dan eens even'; 65: 'dan even'), 'Mak dan eês in je 'n uurtje kommen?' (17), 'Mag ik eens (komen) kijken' (20; 34; 57: 'even'), 'Och, laot mej toch maor eventjes binnen kommen!' (58), 'Mag ik ens in de beste kamer komen?' (63). 39 voegt meteen toe: 'op mijn houten klompjes?'

C2. Dit wordt geweigerd: 'Nee(n)' (2-4, 7, 9-13, 18-20, [22], 36, 37, 39, 48, 56, 62, 64, 65, 68, 73-76, 78, 81, 83, 87, 88; 41: 'Volstrekt niet'), met als reden: 'uw schoenen zijn te vuil' (11; 17, 57: 'voeten'; 65: 'want je klompen zijn zo'), '(want) je hebt zulke vuile schoenen (aan)' (36, 56; 18, 90), 'Je hebt vuile beenen' (24), 'Dan krijg ik vuil op mijn kleed' (34), 'Ja, maar je hebt zulke morsige voeten' (45), 'mijn huis ligt vol spelden' (48) of met de toevoeging: 'zoo zeker niet' (37) In 73, 76 vraagt Anneke: 'Waarom niet?' 73: 'Je hebt zulke vuile voeten', 76: 'Je hebt mij te smerige klompen aan.'

C3. Anneke stelt voor: 'Met/Op mijn schoenen' (4, 7, 87; 13, 68: 'schoentjes'; 2, 9, 12, 41, 62, 64, 68, 75: 'gouden'; 10: 'leeren'; 12, 19: 'groote'; 22: 'zijden', 78 'satijnen'; 76: + 'Mag ik dan binnenkomen op'), 'Met/Op mijn laarzen' (81; 2, 3, 9, 10, 62, 75: 'groote'; 74: 'gouden'; 64: hoge laarsjes), 'Met/Op mijn klompen' (4; 2, 3, 7, 9, 13, 19, 62, 64, 74, 75: 'houten'; 22: 'vuile'), 'Met/Op mijn glazen muiltjes' (2-4, 7, 9, 10, 12, 13, 19, 22, 39, 41, 48, 62, 78, 88; 41: 'zilveren'), 'Op mijn zevenmijlsaarzen' (10), 'Op mijn pantoffeltjes?' (65, 76, 88; 78: 'fluwelen'), 'Op mijn kousen' (4, 76, 87, 88; 7: 'schoone'), 'Op mijn bloote beenen' (4; 7: 'voeten').

In 11 stelt Anneke voor: 'Dan zal ik mijn voeten wasschen, En mijn glazen muiltjes aantrekken', in 45: 'Dan zal ik mijn schoenen uittrekken en mijn glazen muiltjes aan', in 73: 'Dan zal ik mijn schoenen vegen en mijn glazen muiltjes aantrekken', in 17: 'k Zâ ze afkuuschen in de witte kaeremelk', met de tegenwerping: 'Dan oôr (wordt) m'n vloertje te wit', waarop de toveres zegt: 'k Zâ ze afkuuschen ân den droôgen dweil.' In 18, 24, 56 en 57 stelt Anneke voor: 'Dan zal ik die uittrekken' (24: 'mijn laarzen'; 56, 57: 'mijn schoenen'), maar: 'Dan heb je zulke vuile

kousen.’ Ook die zal Anneke uittrekken, maar: ‘Dan heb je zulke vuile beenen.’ In 87 zegt moeder de eerste keer: ‘Neen, want dan maak je mijn kleed vuil.’

18, 24, 56: ‘Dan zal ik er het vel afstroopen (24: ‘van mijn beenen halen’).’ ‘Dan krijg ik (24: ‘loopt het’) bloed in mijn kamer’ (56: ‘komt mijn kamertje zoo vol bloed’). In 56: ‘Dan zal ik ze in karnemelk stoppen.’ ‘Dan komt mijn kamertje vol karnemelk.’

18, 24, 56, 57: ‘Dan zal ik mijn glazen muiltjes aantrekken’ (56: ‘aandoen’). Alleen 18: ‘Dan krijg ik glas in mijn kamer.’ ‘Dan zal ik mijn fluweelen muiltjes aantrekken.’

In 34 zegt Anneke: ‘Dan zal ik mijn klompen aftrekken’ – ‘Dan krijg ik haar op mijn kleed’ – ‘kousen aftrekken’ – ‘vel’ – ‘vel afstroopen’ – ‘bloed’ – ‘glazen muiltjes aantrekken’. In 37 vraagt Anneke: ‘Met mijn mooie schoentjes?’ ‘Neen.’ ‘Met mijn mooie kousen?’ In 90 zegt Anneke ‘Die zal ik (ook) wel uittrekken’ op de bezwaren van moeder: ‘Je hebt vuile kousen aan’, ‘vuil vel aan je benen’. Dan zegt moeder: ‘Dan krijg ik bloed in de keuken’, waarop Anneke voorstelt: ‘Ik zal glazen pantoffeltjes aantrekken.’ M: ‘Dan krijg ik glas in de keuken.’

D1. Toestemming wordt gegeven bij ‘glazen muiltjes’ (2, 4, 9, 10, 12, 13, 19, 22, 24, 34, 36, 39, 41, 48, 56, 57, 62, 64, 65, 74-76, 81, 87), ‘houten klompen’ (3), ‘bloote voeten’ (7), ‘fluwelen muiltjes’ (18; 88: ‘gouden’; 78: ‘pantoffeltjes’), ‘mooie kousen’ (37), ‘gouden schoentjes’ (68; 83: ‘leren’), ‘gouden pantoffels’ (90).

In 49 vraagt Anneke: ‘Vrouwtje, mag ik op je berregje?’ met als antwoord: ‘Mij[n] bergje is geschrobd, maar doe je glazen muiltjes aan en treed er dan maar op’. Dezelfde vraag in 49a met het antwoord: ‘Nee, want het bergje is pas geschrobd.’ K: ‘Dan zal ik mijn schoenen uittrekken.’ Het vrouwtje zegt telkens: ‘Dan nog niet.’ K: ‘... mijn vel uittrekken.’ K: ‘... mijn botten uittrekken.’ K: ‘... mijn glazen muiltjes aandoen.’ K: ‘... mijn zilveren muiltjes aandoen.’ Tot tenslotte K: ‘... mijn gouden muiltjes aandoen.’ V: ‘Nu, dan mag het.’

In 69 zegt moeder: ‘Veeg je voeten, kam je haren uit, schud je vlooien uit je hemd, was je!’

Anneke maakt gebaren, alsof ze doet, wat moeder zegt. In 82 zegt moeder: ‘Maar eerst je voeten vegen.’

D1. Er volgt toestemming om binnen te komen: ‘Ja’ (2-4, 7, 9, 10, 12, 13, 19, 22, 37, 39, 41, 62, 64, 65, 75, 76, 78, 81, 83, 84, 87, 88), ‘Jawel’ (8), ‘Welzeker’ (27), ‘(Wel,) kom dan maar’ (40; 70: ‘in mijn huis’), ‘Nou toe dan maar’ (58), of een uitnodiging om binnen te komen: ‘Anneke, tanneke, kom dan’ (1), ‘Kom dan maar binnen’ (11, 17, 18, 28, 34, 45, 51, 56, 73, 90; 23, 66: ‘Nu’; 33, 44, 48: ‘Nou’; 69: ‘nou’; 79: ‘even binnen op de mat staan’), ‘Nou, kom dan maar boven’ (57). In 32 krijgt ze toestemming onder voorbehoud: ‘Ja, maar u moet uw glazen muiltjes aantrekken’, in 42: ‘Nu, kom dan maar binnen, maar je moet heel voorzichtig lopen en je schoenen en kousen uittrekken, want ik heb een glazen vloer’, in 43 en 47: ‘(Nu goed,) Kom dan maar binnen, maar (veeg goed je voeten en) je moet (moogt) niet op m’n plaat spuwen.’ Ze doet dit toch: 43: en wordt de deur uitgejaagd; 47: moeder boos.² In 56 voegt de moeder toe: ‘Wat heb je daar? Schud eerst je rokken eens uit.’³ Nog eens. Nog eens. Zoo, kom nu maar binnen’, in 57 volgt: ‘Dag Juffrouw.’ ‘Dag Anneke tanneke.’

² Deze trek komt ook voor in een verwant Engels spel (Gomme I, 396). De moeder heeft daarin 8 kinderen, van wie 7 naar de dagen van de week zijn genoemd, de 8^e is oppasster. Terwijl de moeder weg is, komt de oude heks en vraagt: ‘Mag ik mijn pijp aansteken?’ ‘Ja,’ zegt de oppasster, ‘als je maar niet op de haard spuwt.’ Ze spuwt echter op de haard en neemt een kind mee. Daarop roept de oppasster: ‘Moeder, moeder, de pot kookt over.’ (Enz. zie E.V. 6, 158 n. 2, geciteerd naar S. Singer, *Deutsche Kinderspiele*, p. 8f)

³ Dit slaat op vlooien, zie 68.

28a: De tooverheks, soms met een potsierlijk stelletje oude kleeren uitgedost of toegetakeld, komt daarna vlug binnen en zegt nu op vleïenden, bijna temende toon, 35: Men laat het oudje binnen, 58: Nu komt de Toovergodin binnen, gecostumeerd met kap en mantel of roode doek (fantasiecostuum), 63: Zij komt in het huis der moeder, 66: Anneke stapt het huisje binnen, 78: Anneke gaat naar binnen, 76, 81, 90: Anneke komt binnen, 76: en ze ziet allemaal kinderen staan met een vrouw, 11, 82: Anneke treedt binnen en zegt: ‘Hé, wat is het hier glad’,⁴ waarop de moeder zegt: ‘k Zal een beetje zout strooien.’ In 64 zegt Anneke: ‘Daag!’

D2. Ze zegt: ‘Wat heb je (daar) lieve kinderen/-tjes’ (2, 5, 7, 10-12, 14, 16, 19, 22-24, 33, 35, 40, 42, 48, 57, 64, 66, 68, 69, 74, 81, 83; 17, 39: ‘knikkebolletjes’⁵, 18, 52: + ‘staan’; 30, 44, 51, 58: + ‘zitten’; 24: ‘O! Juffrouw’), ‘(daar) mooie kinderen’ (3, 9, 21, 32, 37, 60, 62, 65, 75, 84; 8: ‘veel’; 56: ‘beeldjes’; 25, 56, 90⁶: + ‘staan’; 28, 63: ‘schoone lieve’; 47: + ‘Wel juffrouw’), ‘O vrouw, wat heb je daar toch zes lieve dochtertjes’ (29) en de moeder bevestigt: ‘Wel ja ik’ (5), ‘Ja’ (10, 28, 58, 63). In 56 vraagt Anneke vervolgens: ‘Wat kost die?’ waarop moeder zegt: ‘Ze zijn niet te koop.’ In 63 voegt de moeder toe: ‘maar ge zult er geen van krijgen!’

D3. Anneke vraagt: ‘Mag ik er een van?’ (17; 5, 7, 8, 11, 12, 14, 16, 19, 28-30, 32, 33, 37, 42, 44, 65: ‘hebben?’; 21, 39, 48, 57: ‘(mee)nemen?’; 76: ‘zo’n kind hebben?’), ‘Juffrouw, mag ik ook een kindje?’ (24), ‘ik wou er wel een van hebben’ (47) en de moeder stemt toe: ‘Ja’ (12, 14; 7, 19: + ‘zoek/pak er maar een’). In 25 zegt ze bevestigend: ‘Ja, bin dat gain laive kinder?’, waarop Anneke vraagt: ‘Ken ‘k er ain van koopen?’, in 90: ‘Mag ik er één kopen?’ M: ‘Neen.’ A: ‘Mag ik er één stelen?’ M: ‘Neen.’ (zie Gouden Ketel) In 27 vraagt Anneke: ‘Van wie zijn al die mooie kindertjes?’, de moeder zegt: ‘Van mij’, waarop Anneke vraagt: ‘Mag ik er een?’ In 42 vraagt de ‘moeder’: ‘Welk kind verlang je te hebben?’, waarop Anneke zegt: ‘Die.’ In 65⁷ zegt de moeder: ‘Ja, maar dan moet je eerst raden, hoe de kleur van hun kousjes is.’ Anneke raadt: ‘Rood?’ ‘Nee.’ ‘Grijs?’ ‘Nee.’ ‘Zwart?’ ‘Ja.’

Of de ‘moeder’ vraagt: ‘Wil je er een van hebben?’ (2, 3, 62, 64, 75, 81; 18: ‘Ge wilt’; 9, 10, 74: + ‘paar’; 10: ‘meenemen’), in 40, 52 en 58 zegt de vrouw: ‘Ja, daar woudt ge wel een van hebben’ (58: + ‘nietwaar’), in 35: ‘Daar zou je er wel een van willen hebben, hè’, hetgeen Anneke bevestigt met: ‘Ja’ (2, 3, 9, 10, 35, 58, 62, 64, 74, 81), ‘Nu of ik’ (18), ‘O jawel’ (39).

D4. De moeder weigert: ‘Neen’ (8, 16, 25, 28-30, 44, 48, 57; 33: + ‘zeker niet’), ‘Wel neen (je)’ (21, 5, 27), ‘Nee, Anneke, die kunt ge niet krijgen’ (47), ‘Nee hoor, ik vind ze zelf veel te lief’ (76), en geeft als reden: ‘want ze hebben het slecht bij jou’ (8), ‘want je zoudt ze niet goed behandelen’ (16), ‘want ge hebt er niet voor te eten’ (28). D5. Dit wordt door Anneke ontkend: ‘Neen, zeker niet; ik zal ze rijstepap te eten geven en op een zacht bed zullen ze slapen’ (8) of ‘Ja, ik zal ze heel goed behandelen’ (16), ‘Jawel, ik heb pannekoek[en], krentebollen’, enz. (28). In 8 geeft de moeder onder voorbehoud toestemming: ‘Nu neem er dan maar een. Maar ik kom vragen of ze het goed hebben, hoor.’ De moeder gaat kijken: ‘Goeien morgen, kindertjes, wat heb je te eten gehad?’ ‘Kikvorschen en we hebben op gulden naalden geslapen.’ [De moeder zegt:] ‘Ga maar gauw mee naar huis.’ In 29 smeekt Anneke nog: ‘Och toe, ze zal het zoo heerlijk hebben bij mij’, in 47: ‘Och toe, juffrouw, maar eentje, ik zal er goed voor zorgen en ze taarten en pasteien te eten geven.’ In 30, 33 en 57 vraagt Anneke: ‘Mag ik er eentje stelen?’ (Zie:

⁴ Dit slaat op de glazen muiltjes, die ze draagt, mogelijk op een glazen vloer (zoals in 42).

⁵ Voorafgegaan in 17 door de opmerking: ‘De kinderen staan nu allen te knikkebollen.’

⁶ Met de opmerking: ‘soms: poppen’.

⁷ In Scheveningen hebben de kinderen de benen bedekt met hun manteltje. (zie verderop)

‘Gouden ketel’) 30, 57: ‘Nee,’ zegt de moeder en vraagt in 57: ‘Wat zou jij met mijn kindertjes doen?’, waarop Anneke zegt: ‘Ik zou ze leeren naaijen, breijen, spinnen, al[le]s wat ze nodig hebben.’ In 58 zegt Anneke: ‘gèf ze mej maor met nao Luilekkerland, o daor is ’t zoo heerlijk, daor loopen de gebraoden verkens met ’t mes in de rugge, en ’t waeter ister sukela, en daor greujen niks as golden bloemen.’ De kinderen roepen allen tegelijk: ‘Jao, daor wollen weij graeg hen!’ In 63 zegt ze: ‘Och, geef er mij toch maar één; ik zal ze alles leeren: naaien, stoppen, huizen bouwen, borduren, crocheteeren, kleermaken, koperslagen, enz. enz. en dan nog een appelken op den hoop toe geven!’

De moeder vraagt: ‘Wat zal je ze te eten geven?’ (2, 3, 7, 9-12, 14, 32, 35, 52, 62, 64, 75, 81; 42: ‘dat kind’; 57: ‘zou’), ‘Wat zouden mijne kinderen dan bij u te eeten krijgen?’ (29; 65: ‘Wat zal het te’). Antwoord: ‘Al wat ze (maar) lusten’ (2, 3, 9-12, 62, 64, 75, 81), ‘Kaas en brood’ (7), ‘Rijstebrij met zilveren lepels’ (14), ‘kruimeltaart en rijst met rozijnen’ (29), ‘Hoendertjes, kapoendertjes, gebraden in de pan’ (35, 57), ‘Pannekoeken, wafelen, enz.’ (42), ‘Het fijnste eten’ (65). In 17 vraagt de moeder: ‘Wáfore wî (= Voor welke zal) je ’t liefste sin?’ Tooveres wijst er een aan. ‘Wâ zû je ze te eten geven?’ Tooveres noemt allerlei heerlijks. In 32: ‘Ja, ik heb lekker eten en ze slapen op donzen bedjes.’

Dan vraagt ze: ‘Wat zal je ze te drinken geven?’ (7, 10, 52; 67: ‘zou’). Antw.: ‘Eieren en melk’ (7), ‘Al wat ze willen hebben’ (10), ‘Chocolade melk, alles wat zij willen’ (57).

Dan vraagt ze: ‘Waar zal je ze mee kleeden?’ (14) Antw.: ‘Een strooien hoed met polke veeren.’ (14)

D6. Dan vraagt ze: ‘Waar zal je ze te slapen leggen?’ (2, 3, 9, 12, 14, 62, 75, 81; 64: ‘Waarop’; 7: ‘mogen ze op slapen?’), ‘Welk bedje zal je ze geven?’ (10), ‘En waarop zouden ze slapen?’ (29; 65: ‘Waarop komt het te’). Antw.: ‘Op kussentjes van veeren en beddetjes van dons’ (2, 9, 12, 62, 75, 81; 3, 64: dons – veeren), ‘Op kussentjes van dons en een peluwtje van zijde’ (7), ‘Een bedje van veeren en een kussen van dons’ (10), ‘Op een donzen bed met gouden veeren’ (14), ‘Op een pluimenbed met zijden dekens’ (29), ‘Op een donzen bedje’ (65).

52: Dan zegt de tegenpartij wat of ze geven zal, waarna degene die de vrouw met de kinderen voorstelt zegt: ‘Wel, neem er dan maar een.’ In 47 vindt de moeder het goed.

De moeder geeft toestemming: ‘Grijp ze dan maar’ (2, 3, 9, 12), ‘Neem ze dan maar mee’ (10, 11, 17; 65: ‘Nu neem het’; 42: + ‘maar je moet er vooral goed op passen’, wat A. belooft: ‘Ja’), ‘Nu, neem er dan maar eentje’ (32, 35), ‘Zoek dan maar eentje uit’ (40), ‘Neem ’t dan maar bij de hand, Sleep ’t naar je vaderland’ (57), ‘Pakt dan dezen deugniet maar mee’ (63).

E0. 41: [Anneke] komt binnen en rooft een kind. Ook in 33 steelt zij er een en dan is de gestolene Anneke Tanneke.

2: De kinderen vluchten weg en de heks moet er een pakken.

74: [Moeder zegt:] ‘Pak ze dan maar.’ Dan kruipen de kinderen weg. En als de tovenaer er dan eentje heeft, dan gaan wij zoeken. Wij weten dan niet, dat de tovenaer het meisje heeft.

59: Daarop springt de tooverheks uit de deur en loopt [de] andere kinderen na; hetgene zy vangt, moet hare plaets overnemen en het spel begint van nieuw. Ook in 61: De heks komt dan voor den dag en zoekt een van de kinderen te vangen, die nu in haar plaats komt. In 67 probeeren de kinderen de heks een duw te geven. Deze springt op en loopt de anderen na. Die het eerste gegrepen wordt, is nu weer de heks.

12: Het kind, dat gevangen wordt, fungeert in het volgende spelletje voor Anneke Tanneke.

44: Maar Anneke heeft er al een gepakt [en wordt] achtervolgd door de anderen, die het zoeken te ontzetten.

4: De heks gaat naar binnen en wijst op de beelden en zegt: 'Wat heb je mooie beelden. Kijk eris hoe laat of 't is.' De vrouw gaat kijken hoe laat 't is en de heks rooft een beeld.

60: En terwijl de moeder een kooltje vuur gaat halen, steelt de heks een der kinderen. Dit wordt herhaald tot de moeder al hare kindertjes kwijt is, en dan wordt zij tooverheks.

10: Anneke Tooveraar kiest een kind en neemt het mee om vervolgens dezelfde vertooning te herhalen. Ik zelf heb het vroeger gespeeld, dat aan 't slot de kinderen wegliepen en Kootje alleen die mocht nemen, die hij vangen kon. En dan [wordt het] weer herhaald tot alle kinderen in zijn bezit zijn.

63: En de heks pakt het kind mede. Dan komt ze terug en dezelfde samenspraak herbegint. Als al de kinderen bij de tooverheks zijn, leert deze hun alle aardige 'bakkessen' trekken, al hinkende, in verschillende zonderlinge houdingen. De moeder, die 't merkt, vraagt: 'Wie heeft u al die zotte toeren geleerd?' De kinderen antwoorden: 'Annekien-Trienekien-Tooverheks!' Dan loopt de moeder achter de heks, grijpt ze vast en ranselt haar goed af.

14: De kinderen komen eindelijk klagen bij de moeder en deze zit de heks achterna.

In 28 gaan de kinderen naar het huis van de heks. Dan komen de kinderen bij moeder klagen en deze loopt de heks achterna en geeft haar een pak slaag. In 28a: Ondertusschen heeft de heks reeds een der kinderen gepakt of heeft er meer gelokt door allerlei lekkere versnaperingen rond te deelen, zoodat ten slotte alle kinderen haar moeder verlaten en met de heks meegaan. Maar na eenigen tijd komen zij ook allen even hard weer bij moeder teruggelopen, deze haar nood klagende, dat zij wel slagen, maar geen eten van de heks kregen. De hierdoor zichtbaar vergramde moeder zet nu de heks achterna, om haar kinderen te wreken, geeft haar als ze de booze vrouw heeft ingehaald, eenige rake klappen, en daarmee is het spel uit.

In 11 vraagt het kind: 'Moeder mag ik weer thuis komen?' 'Waarom?' 'Ik krijg slecht eten.' 'Wat krijg je dan?' 'Kriel met stekelvisch.' 'Wat krijg je te drinken?' 'Water uit de sloot.' 'Kom dan weer naar huis.'

13: Dan treedt ze binnen en vraagt: 'Wat moet je vandaag eten?' 'Pannekoek.' 'Nou, dan mag je wel gauw gaan kijken, want ze brandt aan.' Dan gaat de vrouw, bij wie de tooverheks binnentreedt, naar achteren en de tooverheks neemt een der kinderen mee. De vuurvrouw komt terug en zegt: 'Waar is mijn kind?' De overige kinderen roepen: 'Driemaal in de rondte gedraaid. Ik weet het niet meer.' Nu komt dezelfde tooverheks met een andere gang of andere gebaren om zich als een ander persoon voor te doen en hetzelfde spel begint opnieuw, totdat achtereenvolgens alle kinderen weggenomen zijn. De vrouw gaat naar een diender. Die weet de kinderen op te sporen en brengt ze weer thuis.

70 gaat over in het spel 'Beeld verkopen' (IV.23). [Anneke zegt:] 'Wat heb je daar een mooie beelden staan.' [Moeder vraagt:] 'Wil je er een van kopen?' 'Wat kost die?' 'Twee gulden.' 'k Wil ze eerst proberen.' 'Ik moet even een lapje goed halen.' Anneke neemt dan een beeld weg en gaat er mee heen. Moeder, teruggekomen[, vraagt]: 'Waar is mijn beeld gebleven?' K: 'In de lucht gevlogen.' M, omhoog kijkend: 'Waar is het dan? Ik zie het nergens.' Anneke komt terug met het beeld achter zich. M: 'Je hebt twee hoofden en vier voeten.' Dan loopt het beeld hard weg. Alle kinderen roepen: 'Ons beeld! Ons beeld!' en achtervolgen het. 70a is het vervolg hiervan. Als het beeld geroofd is, zegt moeder: 'Waar is mijn beeld gebleven?' K: 'In de lucht gevlogen.' M: 'Dat lieg je allemaal. Je bent er mee weggelopen.' Daarna haalt Anneke op dezelfde wijze als boven weer een ander beeld en als ze allen weggeroofd zijn, komt ze met allen terug achter de rug. M: 'Wat heb je een dikke bochel!' A: 'k Ben van de trap gevallen.' Dan tikt moeder zoveel kinderen, als ze krijgen kan, de anderen moeten achter de rug van Anneke lopen. In 34 treedt de tooverheks binnen [en zegt]: 'Wat heb je mooi goed aan; hoe duur is dat?'

M[oeder]: 'Vier gulden de el.' T[oooverheks]: 'Waar is dat te koop?' M: 'Daar ginder bij juffrouw

A.' T: 'Ga jij het even halen voor me?' M: 'Dan moet jij bij mijn kinderen blijven.' De moeder gaat weg, de toovereks pakt dan de kindertjes. De kindertjes roepen: 'Moeder, moeder, de toovereks!'

In 69 vervolgt Anneke: 'en wat hebben ze mooie kleertjes aan!' Loopt op een der kinderen toe, voelt aan een kledingstuk en zegt: 'Heb je nog meer van dat goed?' M: 'Ik zal eens kijken.' Moeder verdwijnt. Onderwijl neemt Anneke het kind bij de hand en gaat er mee naar het z.g. glazen bruggetje. (Het vervolg is als bij 65⁸). 69a (vervolg van 69): Als moeder, terug gekomen, naar het vermiste kind vraagt, wijzen de anderen in de lucht en roepen: 'In de lucht!' De moeder kijkt in de lucht, maar ziet niets; kijkt boos naar de kinderen en zegt: 'Niet waar.' Dit wordt herhaald, tot alle kinderen bij Anneke zijn. Dan gaat de moeder weg, de kinderen gaan op de stoep zitten en Anneke gaat er voor staan. Nu komt de moeder en vraagt huilend, hoe de kinderen naar school toe gaan. Deze zeggen b.v.: 'Op een wagen met spelden' of: 'Op een wagen met spijkers, moeder.' M: 'Dat zijn mijn kinderen niet.' Gaat weg, komt weer terug en vraagt: 'Wat eten de kinderen?' – 'Modder, prut, dode muizen', enz. M: 'Hoe heten de kinderen?' – 'Duiveltje, rottestaartje, kikkerbiljetje', enz. M: 'Is dat wel waar?' Dan zeggen de kinderen hun eigen namen en het spel is uit.

In 68 vraagt Anneke: 'Heb je van zulk goed?' Als het dan 'neen' is, vraagt ze van een ander kind wat. Zegt moeder dan 'ja', dan gaat Anneke naar de keuken en roept: 'Vrouw, je eten brandt aan!' En dan gaat de vrouw kijken. Maar dan gaat Anneke gauw met een kind weg.

In 49 zegt Anneke: 'Vrouw, mag ik je vuurtje voeren, Vrouw, mag ik je papje roeren?' 'Ja, ga je gang!' 'O vrouw, je pap brandt aan.' Dan lopen de bezoeksters weg en worden door de heks met haar bezemsteel nagezeten, terwijl zij die ze vangt op haar beurt heks moet zijn. Ook in 56 zegt Anneke: 'Vrouw, je pap brandt aan.' Terwijl de moeder naar de pap gaat kijken, neemt Anneke een der beeldjes weg, en het spel begint opnieuw. In 71 [zegt Anneke]: 'Vrouw, vrouw, je brijpot kookt over!' Anneke neemt[, terwijl moeder gaat kijken,] een kind weg. In 73 vraagt Anneke: 'Wat moet je eten?' [Bedoeld is: wat ga je eten?] 'Pannekoeken.' 'O, je pannenkoeken branden aan.' Dan neemt Anneke een kind mee. 76: Anneke bedenkt wat, om de vrouw weg te krijgen en dan stilletjes zo'n kind te pakken. En ze zegt: 'Uw eten brandt aan.' De vrouw snelt toe, om te kijken. En Anneke pakt twee kinderen weg en snelt er mee de deur uit. En als de vrouw weer terug komt, zijn er twee kinderen verdwenen. Ze zegt tegen de anderen, dat ze niet met de boze Anneke mee moeten gaan. En Anneke zegt, dat de twee kinderen achter haar aan moeten lopen. Dat doen zij. En dan gaat hetzelfde spelletje weer opnieuw beginnen. En als dan de vrouw tegen Anneke zegt: 'Wat heb je een bochel!', dan lopen de kinderen hard weg. Zo gaat het voort. Totdat Anneke alle kinderen heeft. Dan moet de vrouw ze allen vangen. En dan is het spelletje uit. 78: Anneke zegt: 'Mens, wat moet je eten?' 'Nou, bruine bonen.' 'O, je bonen branden aan.' Moeder gaat kijken en dan pakt Anneke één van haar kinderen. Dat neemt ze mee. Na een poosje wordt er weer geklopt. We krijgen hetzelfde gesprek van Anneke en de moeder. Na 'Niet', 'Wel', 'Niet', zegt moeder: 'Maar mens, wat heb je een bochel!' 'Ja,' antwoordt Anneke, want ze had, toen ze weer kwam, het kind, dat ze mee had genomen, op de rug genomen, 'ik ben van de toren gevallen.' Zo gaat het maar door. Als alle kinderen gepakt zijn, is het spelletje uit. Dan wordt er weer een andere moeder en een andere Anneke gekozen.

In 49a lopen, als het 'vrouw' hare toestemming heeft gegeven, allen over 't bergje heen, terwijl het 'vrouw' tracht er zooveel mogelijk te vangen.

In 18 zegt Anneke: 'Vrouw, je brij kookt over.' 'Ik zal er naar toegaan.' Nu neemt ze (= Anneke) een kind weg, de anderen beginnen te huilen.

⁸ Dit is niet correct! Het vervolg is 69a.

In 23 vraagt Anneke (aan de kinderen): ‘Hoe heet u en u en u?’ en vervolgens: ‘Och, hebt u ook een stukje brood?’ Terwijl degene die voor moeder speelt het brood haalt, verstopt Anneke de kindertjes, die beginnen te schreien en te roepen. Als de moeder ze heeft gevonden, zitten alle[n] Anneke na, die gestraft moet worden. In 66 vraagt Anneke: ‘Krijg ik een stukje brood?’ De moeder zegt: ‘Nee, ik heb geen brood. Ojee! mijn soep brandt aan.’ De moeder loopt haastig weg om naar haar soep te kijken; dan pakt Anneke snel één der kinderen bij de hand en loopt ermee heen. Daarna begint het spel opnieuw; het gevangen kind loopt daarbij achter Anneke aan, haar aan den rok vasthoudend. Het spel is uit, zoodra alle kinderen meegenomen zijn. 77: Anneke-tanneke-toverheks (gebogen met een stok in de hand) komt aan de deur en zegt: ‘Juffrouw, ik ben van de trap gevallen; hebt u ook een beetje zalf?’ M: ‘Jawel.’ Anneke snuift: ‘Zit u pannekoeken te bakken?’ M: ‘Ja.’ A: ‘Je pannekoeken branden an.’⁹ In de tijd, waarop de moeder naar de keuken gaat, om naar de pannekoeken te kijken, wordt een kind meegesleurd naar het hol van Anneke. Anneke komt terug met het kind gebogen achter zich en zegt: ‘Ik heb zo’n bult; heb je ook een beetje zalf voor me?’ M: ‘Jawel.’ Anneke snuift: ‘Zit je pannekoeken te bakken?’ M: ‘Ja.’ Anneke: ‘De pannekoeken branden aan.’ Moeder gaat kijken en er wordt weer een kind naar het hol van Anneke achter de pomp gebracht. Dan komt Anneke weer terug met twee kinderen, die gebogen achter haar rug lopen (elkaar en Anneke vasthoudende). Zo gaat het spel verder tot alle kinderen geroofd zijn. Dan zegt moeder: ‘Waar zijn mijn kinderen? O, daar zijn mijn kinderen!’ Ze gaat naar de pomp en geeft elk kind een stokje (messen). Anneke kijkt kwaad ergens heen en de kinderen gaan gauw met moeder mee naar huis. In 82 zegt Anneke: ‘Wat ruikt het hier! Heb je soms pap op staan?’ M: ‘Ja, ik zal even kijken. Anneke moet, terwijl ze weg is, drie kinderen meenemen. M: ‘Waar zijn de andere drie kinderen gebleven?’ K: ‘O, die zijn weggelopen.’ Nu weer van voren af aan tot en met ‘binnen komen’. M: ‘Wel mens, ben je van de trap gevallen?’ Anneke: ‘Ja, wel drie keer achter elkaar.’ [Omdat ze drie kinderen achter zich heeft hangen.] M: ‘Dat is verschrikkelijk.’ A: ‘Hè, wat doet die bult pijn.’ M: ‘Zul je je voeten goed vege?’ A: ‘Ja, maar wat is het hier glad!’ M: ‘k Zal een beetje zout strooien.’ A: ‘Zeg, juffrouw, hebt u soms pap opstaan?’ M: ‘Ja, k zal eens even kijken.’ Anneke neemt, terwijl moeder weg is, alle kinderen mee. M: ‘Och, och, waar zijn mijn kinderen gebleven?’ Einde. In 83 vraagt Anneke: ‘Wat moet je eten?’ ‘Aardappels met slaboontjes.’ ‘Je aardappels branden aan.’ Dan loopt moeder gauw naar de keuken, om te kijken. Onderwijl ze weg is, neemt Anneke een kind en gaat er mee vandoor. Dan komt moeder weer terug en als ze ziet, dat er een kind weg is, zegt ze tegen de overige kinderen: ‘Waar is N.N. gebleven?’ En dan zeggen de kinderen: ‘In de lucht gevlogen!’ en dan kijkt de moeder. In 85 vraagt Anneke: ‘Wat moet je eten?’ ‘Aardappelen.’ ‘Uw aardappelen koken over.’ Dan gaat moeder kijken en dan pakt Anneke een kind weg en dan zet ze het achter haar rug. De moeder teruggekomen: ‘Waar is Marietje?’ De andere kinderen: ‘Die is in de put gevallen.’ En dat gaat zo tot alle kinderen weg zijn. Dan gaat Anneke naar moeder en vraagt weer om een vuurtje. Dan zegt moeder: ‘Anneke, wat heb je toch een dikke bochel!’ Anneke heeft de kinderen een andere naam gegeven. En dan zegt de moeder: ‘Dat zijn mijn kinderen!’ En moeder vraagt, of ze de kinderen terug kan krijgen voor evenveel boterhammen als er kinderen zijn.

Ook in 87 vraagt Anneke: ‘Wat moet je eten?’ [M:] ‘Rijst.’ [A:] ‘Het brandt aan.’ Dan gaat moeder er naar kijken en neemt Anneke gauw een kind mee. En als moeder dan terug komt, vraagt ze: ‘Waar is mijn kind?’ Dan zeggen de anderen: ‘In de lucht!’ En dan moeten de kinderen weer slapen. En ze zeggen weer: ‘Moeder, ik kan niet slapen.’ En dan volgt weer hetzelfde. Maar

⁹ In een Engelse versie: ‘Your bannocks are burning and ready for turning.’ (ID., 270f)

dan vraagt moeder aan Anneke: 'Wat heb je een dikke bochel.' Anneke zegt: 'Ja, ik ben van de trap gevallen. En zo gaat het verder, tot al de kinderen weg zijn. Die bochel – dat is een kind. In 88 zegt Anneke: 'Wat eet je vandaag?' M: 'Pannekoeken.' A: 'De pannekoeken branden aan.' Moeder gaat kijken en Anneke neemt een kind mee. M teruggekomen: 'Mijn kind is weg.' Een der kinderen wijst naar boven en zegt tot moeder: 'Dat komt door de wind.' Ondertussen komt Anneke terug met het geroofde kind achter zich. M: 'Wat heb je een bochel.' Anneke breidt haar armen uit, draait zich in 't rond, alsof ze gaat vliegen en terwijl het geroofde kind weer hard naar het hol van Anneke terug loopt, zegt ze: 'Dat komt door de wind! Wat eet je vandaag?' M: 'Rooie kool.' Anneke: 'Het eten brandt aan.' Als moeder gaat kijken, neemt ze weer een kind mee. Komt later terug met twee kinderen achter zich. Zo gaat het spel verder, tot ze op 't laatst terug komt met allemaal. Als ze zich weer omdraait, alsof ze wilvliegen, stuiven allen naar het hol van Anneke. Dan komt moeder ze halen, maar ondertussen heeft Anneke alle geroofde kinderen andere namen gegeven. M: 'Mag ik mijn kinderen terug?' Anneke: 'Hoe heten ze?' Moeder wijst een kind aan en zegt: 'Dat is Grietje.' 'Neen,' zegt Anneke, 'dat is Jansje' en moeder krijgt het kind niet terug. Zo krijgt moeder alleen die kinderen mee, wier namen ze heeft geraden. De anderen moet ze kopen.

In 89 vraagt Anneke: 'Wat moet je eten?' M: 'Aardappelen.' A: 'Je aardappelen branden aan.' Moeder gaat even kijken en dan neemt Anneke gauw één van de kinderen mee. En dan gaat ze weg. En als ze even later met het gestolen kind achter zich weer terug komt, zegt ze weer precies hetzelfde. Maar op het laatst zegt moeder, omdat Anneke al die kinderen achter zich heeft: 'Wat heb je toch een bochel.' 'Ja,' zegt Anneke, 'ik ben een keer van de trap gevallen.' Zo neemt ze iedere keer, als ze komt, een kind mee, totdat zij ze allemaal heeft. En als ze dan komt, zegt moeder: 'Je hebt al mijn kinderen gestolen!' 'Niet waar!' zegt Anneke. En dan vraagt moeder aan al de kinderen, die achter Anneke staan, de namen en zegt: 'Ja, je bent mijn kinderen!' En dan jaagt moeder Anneke haar huis uit; dan is het spel uit en worden de twee volgende in leeftijd Moeder en Anneke-tanneke.

In 91 komt Anneke naderbij en zegt: 'Juffrouw, hebt U misschien een beetje zalf voor me? Ik ben gisteren één hoog uit het raam gevallen.' De moeder zegt: 'Ja hoor!' (denkt er het hare van.) Anneke zegt: 'Wat ruikt het hier aangebrand? Uw eten brandt vast aan.' De moeder zegt: 'O, dan zal ik even gaan kijken.' Ondertussen pakt Anneke een kind weg. De moeder komt terug en zegt: 'Waar is mijn kind gebleven?' De kinderen zeggen: 'In de put!' De moeder gaat kijken, maar 't kind is er niet. Een volgende keer komt Anneke weer en zegt weer: 'Uw eten brandt aan! Hebt U een beetje zalf voor me? Ik ben één hoog uit het raam gevallen.' Het kind, dat ze had gestolen, liep achter haar. Elke keer kwam zij terug, net zolang tot ze al de kinderen had. Op 't laatst is de moeder alleen. Ze zoekt naar de kinderen. Maar ze vindt ze niet. Eindelijk gaat ze naar het huis van Anneke. Deze heeft alle kinderen een andere naam gegeven en zegt: 'Jij doet één oog dicht, jij zorgt dat ze je éne been niet ziet.' Zo allemaal wat. En als de moeder komt, zegt deze: 'Dat zijn mijn kinderen niet.' En loopt huilend weg. Anneke geeft zij hun eigen naam weer en ze moeten gewoon weer gaan staan. Als de moeder komt, vraagt deze naar hun namen. 'Dat zijn mijn kinderen!' De moeder en de kinderen lopen de toverheks achterna en pakken haar. Dan is het uit.

In 84 zegt Anneke: 'O vrouw, je eten brandt aan.' Als moeder terug komt en Anneke een kind heeft weggenomen, zegt moeder: 'Waar is mijn kind?' 'Ze is met een korstje brood in de lucht gevlogen!' Anneke komt de volgende dag weer. En dan zegt moeder: 'Wat heb je een dikke

bochel.’ ‘Ja,’ zegt ze, ‘ik ben gevallen.’ Dan gaat moeder naar haar toe en zegt: ‘Heb je mijn kindje nog gezien?’ En dan komt het precies uit en dan mag ze kiezen.¹⁰

In 86 zegt Anneke: ‘O vrouw, je soep kookt over.’ Als moeder gaat kijken, pakt Anneke een kind weg en brengt het naar haar hol. M (teruggekomen): ‘Waar is mijn kind gebleven?’ Alle kinderen: ‘In de lucht gevlogen.’ Anneke komt met het kind achter zich terug, om weer een kind te halen. M: ‘Wat heb je dikke rokken.’ Anneke: ‘Dat is mijn bochel (*ook wel* Dat is de wind)’.

[A:] ‘Mogen de kinderen bij mij slapen?’ Dat mag van moeder. Nu geeft Anneke aan de meegenomen kinderen vergiftigd eten, waarna de kinderen huilend naar huis gaan. Dan vliegt moeder Anneke aan en geeft haar slaag. En ondertussen roept Anneke: ‘De bakker heeft vergif in ‘t eten gestrooid.’

In 79 haalt Moeder een kooltje vuur. Anneke pakt één van de kinderen en gaat daarmee heen. Dit wordt herhaald tot alle kinderen weg zijn. Dan komt Anneke terug en nu heeft ze een bochel. Anneke: ‘Heeft U een kooltje vuur?’ M: ‘Wat heeft U een bochel!’ ‘Ja, je, ik ben van de trap gevallen.’ ‘Wil ik er even wat zalf opsmeren?’ ‘Ja.’ Dan gaat de moeder aan het wrijven en nu komen haar kinderen er aanlopen.

In 90 zegt Anneke: ‘Vrouw, ga eens gauw naar de buurman, want daar is een kind in de put gevallen’ (of iets anders). M gaat weg en A neemt een kind mee. M komt terug en zegt: ‘Er is een kind weg. Hoe komt dat?’ Andere kinderen: ‘Die is in de lucht gevlogen (*of*: door de schoorsteen)’. M: ‘Dat kan niet. Dan hebben jullie slecht opgepast.’ Ze geeft nu elk kind een klap. Anneke komt nu terug met het kind achter zich aan en het spel herhaalt zich tot alle kinderen door haar gestolen zijn. Is het laatste kind ook weg, dan komt Anneke met hen allen terug en wel weer kopen. Doch moeder antwoordt: ‘Wat heb je toch een bult (bochel).’ A: ‘k Ben van de trap gevallen.’ M: ‘Dat zal wel’, en nu gaat ze de kinderen vangen.

In 24 vraagt de juffrouw: ‘Welk kindje wil u hebben? Met die blauwe, roode, witte of andere kousen?’ Bij de kinderen gekomen zegt Anneke Tanneke: ‘Vreet ratten en muizen, Vreet een rot vark[en], Vreet een rot paard,’ enz. Nu komt een vader of moeder Anneke in de gevangenis zetten en de kinderen verlossen.

In 35 brengt de tooverheks het kind in een hoek en zegt: ‘Eet spinnekoppen,’ waardoor een grooten opstand in het gezelschap komt.

In 47 kiest Anneke en neemt een kind mee. Dit krijgt nu ratten en muizen, naalden en spelden, enz. te eten en verschaalde wijn of zuur bier te drinken. Dan krijgt ze een bepaalde houding, bv. met de handen op het hoofd, en is dus behekst. Als alle kinderen weg zijn, komt de moeder naar haar lievelingen kijken en vindt Anneke verdwenen en alle kinderen behekst. Zij vraagt nu hoe ze [het] hebben, wat ze moeten doen, wat ze aten, enz., maar ze zijn stom. Dan komt Anneke en wordt gedwongen ze te onttooveren, waarop allen door elkaar schreeuwen, wat ze gedaan hebben. Anneke wordt dan mishandeld.

In 62 wordt door Anneke gezegd: ‘Rotten en muizen’. Daarop vangt het nazetten aan. In 75 wordt geroepen: ‘Ratten en muizen!’ Daarop vangt het nazetten aan en de heks tracht de kinderen te tikken. De twee laatsten moeten heks en moeder zijn.

In 81 roept de moeder: ‘Dat jok je. Rotten en muizen zul je ze te eten geven, ze op stro laten slapen.’ Dan vangt het nasnellen aan, want Anneke wil één van de kinderen meenemen en moeder zegt: ‘Kinderen, help me, om haar weg te jagen.’ Bij die nazetting krijgt Anneke klop op haar bult, terwijl de kinderen roepen: ‘Rotten en muizen, dank je.’

In 29 laat de moeder, nadenkende, hare kinderen alle op den rand der stoep nederzitten en doet hun jurken (die wij kinderen toen lang genoeg droegen) tot over de schoenen neertrekken, roept

¹⁰ Zwaagdijk plaatst tussen haakjes een vraagteken (dat hij het niet begrijpt).

dan de tooverheks en zegt: ‘Welnu, als gij in eens kunt raden van welke kleur de kousen van de kinderen zijn, zoo moogt gij van wie gij ’t raadt hun alle meenemen.’ De booze heks, die wel heeft opgemerkt, dat de kinderen zwarte en blauwe kousen droegen, raadt van de zes viermaal goed en als ze weer een goed raadt, neemt ze die zacht bij de hand om haar naar hare wooning te brengen, maar dáár stopt ze het kind in een donkeren kelder en zegt: ‘Dáár, en vreet rotten en muizen!’ En zoo met alle vier en gaat aan hare arbeid. Daarna, als de beide andere Dochtertjes spelen bij ’t huis der Tooverheks, terwijl deze afwezig is, hooren zij vanuit den diepen kelder, die met [de] opening aan de straat (stoephek) uitkomt, een verschrikkelijk gejammer en geroep van: ‘Moeder! Moeder!’ De beide meisjes, die de stemmen hunner zusters hebben herkend, gaan dit hunne moeder vertellen en ’t gevolg is dat deze hare kinderen redt en medeneemt, en nu vraagt ze wat hun eeten is geweest. ‘Niets anders,’ is ’t antwoord, ‘dan rotten en muizen.’ ‘En waarop hebt ge geslapen?’ zegt de moeder. ‘Op een hoop rottig stroo, moeder,’ zeggen dan de kinderen. Als de tooverheks weer aanklopt voor vuur, wordt zij woedend verjaagd door al de kinderen. De titel ‘Kousenbedek’ slaat op dit raden van de kleur van de kousen. In 58 zegt moeder: ‘Nou, Anneke Tanneke, raad dan ies welke kleur van koussies *dit* kind an hef, ai ’t raad dan mag ze met ow mêê.’ Als de tooverheks het dan raadt, gaat het kind mee, maar buiten de deur zegt zij op barschen toon: ‘Allo nao de rotten en moezen,’ en begint op nieuw met klop, klop! Raadt zij het niet, dan wordt ze door alle kinderen de deur uitgejaagd. Dan begint het spel opnieuw tot alle kinderen bij de ratten en muizen zijn, waar zij hunne verleidster ontvluchten en met gejuich bij de treurende moeder terugkeeren. In 64 zegt Anneke ‘plotseling’: ‘Op ratten en muizen’, waarna ze hard wegloupt. Moeder en de kinderen achtervolgen haar en als ze haar hebben, trommelen ze haar op de rug onder het geroep van: ‘Ratten en muizen!’

De kousen zijn ook in 22, waar de moeder zegt: ‘Als je raadt welke kousen ze niet aan heeft, dan mag je medenemen,’ of men geeft namen: peperhuisje, asschepoester, enz. en dan zegt men: ‘Als je die of die raadt, mag je ze medenemen.’ Evenals in 16, waar de moeder zegt: ‘Kom dan morgen terug en als je raadt wat voor kousen ze aan hebben, mag je een kind meenemen.’ Ieder kind neemt dan een kleur voor en als Anneke terugkomt, neemt ze het kind, waarvan zij de kleur van de kousen raadt. De moeder komt nu nog eens kijken en de kinderen klagen over slecht voedsel: naalden, spelden. En in 50 heet het: Wist ze nu te raden, welke kousen men aanhad, dan moest die met haar meegaan. Was dit gedaan, dan begon het spel opnieuw. In 37 zegt de ‘moeder’: ‘Ja, als je raden kunt, wat voor kousjes ze aan heeft.’ Vooraf is de kleur der kousjes afgesproken. Als Anneke goed raadt, vliegen allen weg en begint het takken (= tikkertje), anders moet Anneke nog eens komen. In 40 zegt Anneke: ‘Een met zwarte kousen.’ Hierna wordt gezegd: ‘Gaan nu naar je nest, Dat is voor jou het best.’

In 30 zegt Anne: ‘maor as ie raad wat veur kousies zie anhebben, dan mag je die holden.’ Dan begint Tanne te raden, is ze nu gelukkig en raad[t] ze de kleuren (die ieder meisje voor ’t spelletje begon door Anneke is ingefluisterd) van hare kousen, dan moet dat meisje mee, in het tegenovergestelde geval dan wordt ze met slagen verwijderd.

In 72 zegt Anneke: ‘Wat heeft dat kind mooie schoentjes aan. Mag ik het hebben?’ Moeder laat Anneke de kleur van de kousen raden. Is ze mis, dan raadt ze bij een ander kind. Zolang, tot ze de goede kleur bij een kind heeft geraden. Dat brengt ze weg en als ze weerom komt, wordt hetzelfde herhaald. Als tenslotte alle kinderen zijn meegenomen, krijgen ze van Anneke andere namen. (Verder als bij ‘stoelenverkopertje’, zie 65)

In 17 zegt de tooveres: ‘Dan zû m’ m eêst eês wegen.’ De uitgekozene wordt door de moeder en de tooveres of ook door de anderen bij de armen genomen en herhaaldelijk opgetild onder het tellen van ‘Tiene, twintig, daertig’, enz. tot men het voldoende – denkbeeldig – gewicht heeft

bereikt. Nu gaat de tooveres met haar geschenk weg en roept dan: 't Is al stront en zeêke!' De moeder loopt haar na, grijpt haar en 't spel gaat opnieuw.

In 31 zegt de 'moeder': 'Heb je mijn kind ook gezien?' Anneke: 'Ze is de Noord opgelopen.' 'Daar is zij niet.' 'Ze is de Zuid opgelopen.' 'Daar is zij niet.' Verder loopt men elkaar na. Er wordt echter nog wat bij gezegd, dat ik niet weet.'

In 39 vraagt 'Anneke': 'Zou ik ze eens maggen laten lopen?' 'Ze is kreupel.' 'Dan moet je ze maar bij de smid laten maken.' 'De smid, die ken ze niet maken.' 'Breng ze dan maar bij de timmerman, of dat die ze soms niet maken kan.'

In 42 gaat Anneke weg en laat het kind verhongeren. Dan klopt zij opnieuw aan, tot alle kinderen weg zijn.

65. Een poosje daarna komt het meisje bij Anneke vandaan en zegt, dat het slakken en kikkers te eten krijgt en dat het op stroo moet slapen. Dan gaat de moeder naar A toe en tracht haar te tikken. Als ze getikt is, is de moeder Anneke en begint het spel opnieuw.

Andere spelen:

96: De kinderen staan in een rij; elk houdt zijn handen zo op, dat ze een soort van kommetje (vaatje) vormen. Zij stellen botervaatjes voor. Eén kind staat vóór de rij: zij is de winkelierster. Een ander, de koopster, komt aangewandeld en vraagt, of ze binnen mag komen. De winkelierster: 'Voeten vegen!' K doet het. W: 'Je haar kammen!' K doet het. W: 'Vlooiën uitschudden!' K doet het. W: 'Handen en gezicht wassen.' K doet het en mag nu binnen komen... zegt de winkelierster: 'Wat wenst U?' K: 'Lekkere boter.' W: 'Proeft U maar.' K maakt bij elk kind de beweging van proeven, maar spuwt de boter dadelik weer uit. Ze is niet naar haar zin. W: 'Spuug ergens anders dan in mijn winkel.' K proeft uit het laatste tonnetje en spuwt niet. Die boter vindt ze lekker en ze zegt tot de winkelierster: 'Juffrouw, je pap brandt aan.' De winkelierster gaat kijken en de koopster neemt dit laatste kind mee. Als de winkelierster van haar pap terug komt, vraagt ze aan het eerste kind: 'Waar is je boter gebleven?' (Doelende op 't laatste kind). Antw.: 'Die is in de put gevallen.' Het spel wordt herhaald, maar nu komt de koopster terug met het kind achter zich, dat zich om haar middel vasthoudt. Als ze de winkel binnen mag komen, zegt de winkelierster: 'Juffrouw, wat heeft U een dikke rug!' K: 'Ik ben van de trappen gevallen.' De keer erop komt ze met twee kinderen achter haar aan, enz.

In 97 krijgen de kinderen, die beelden voorstellen, een gefingeerde naam van de verkoper, de winkelier. Daarna nemen zij verschillende zelfbedachte standen aan. Er komt een koopster, die naar de prijs van een beeld vraagt. Tijdens de onderhandeling zegt ze tot de winkelier: 'Wat ruikt het hier!' W: 'Waarnaar?' K: 'Naar aangebrande melk.' Hierna gaat de winkelier naar 'de keuken' en de koopster neemt de gelegenheid waar, om een beeld mee te nemen. Dit wordt herhaald tot alle beelden weggenomen zijn. Dan gaat de winkelier naar het huis van de koopster en zegt: 'Juffrouw, heeft U mijn laatste beeld meegenomen?' Hij zoekt ondertussen en vindt het eindelijk. Hij zegt: 'Dat is mijn beeld: het heet Jan.' 'Neen,' zegt de juffrouw, de koopster, 'het heet Piet.' Zo worden alle beelden op hun naam onderzocht, maar geen enkele blijkt het gezochte beeld te zijn. 'Daar is er geen van mij bij,' zegt de bedrogen winkelier eindelijk en gaat heen. Hiermee is het spel uit. Voor het volgende wordt de winkelier koper en de koper winkelier.

In 98 is er een verkoper, een koper en een slager. De anderen zijn potjes verf, zitten op een rij en krijgen van de verkoper in 't geheim een kleurnaam. Koper: 'Klop, klop, klop.' Verkoper: 'Wie is daar?' – 'Een man.' – 'Wat moet die?' – 'Een potje verf.' – 'Welke kleur?' – 'Groen.' Als er geen groen bij is, zegt de verkoper: 'Stink!' en begint het spel opnieuw. Heeft de koper het echter goed, dan zegt de verkoper tot het kind, dat 'groen' heeft: 'Kom uit!' Het komt uit de rij. (Hierna wijkt het spel zeer af.) Ook 98a heeft dezelfde intro, maar in plaats van de koper komt een engel,

die zegt: ‘Klop, klop!’ en dan roept de ‘man’ (verkoper): ‘Wie is daar?’ – ‘Een engel.’ – ‘Wat moet die?’ – ‘Een potje verf’, enz.

In 99, ‘De linnendief’, is een heer, een oppasser en een dief, terwijl de anderen met uitgestrekte armen in een lange rij staan en het linnen voorstellen. De heer met het goed met de el (een stok), stelt het onder toezicht van den oppasser en vertrekt. Na een poosje roept de oppasser: ‘Herr, Herr, de Bree kaakt ööver!’ De heer antwoordt: ‘Stree der ’n bäten Solt up!’ Daarna de oppasser: ‘Ik hew ’t al dahn.’ Ondertussen heeft de dief zich met een stuk linnen verwijderd. Nu komt de heer en meet het linnen en vraagt, daar een stuk ontbreekt, den oppasser, waarom hij niet beter opgelet heeft. De oppasser zegt: ‘Ik weer man eben na Huus, un wul mi ’n Butterbrood halen, do treet ik ’n Nagel in ’n Foot un do kun ik nig lopen.’ De heer zegt, dat hij er de spijker uit zal halen, onderzoekt de voet en geeft met zijn el enige slagen op de zool. Dan vertrekt hij weer en het spel wordt herhaald tot de dief al het linnen gestolen heeft. Nu komt de dief naar den heer en vraagt, of hij linnen kopen wil. De heer betaalt en ziet, dat hem zijn eigen linnen is aangeboden en wil het zonder meer behouden, waarop de dief met het linnen aan de haal wil gaan en de heer hem achtervolgt. Heeft hij hem gevangen, dan begint het spel opnieuw.

Opmerkingen:

In 88 gaat de episode van de schoenen vooraf aan die van het kooltje vuur.

Voor het einde van 20 zie: Haan met één poot, n°33.

5, 21, 25, 27, 48 gaan over in regels van ‘De gouden ketel’ (zie onder)

Interpretatie

Boekenoogen (*O.R.* 76): Verschillende varianten bevatten nog oude trekken, b.v. deze (49) en een andere, waarin Anneke vermaand wordt om toch vooral voorzichtig te lopen, ‘want ik heb een glazen vloer’. Wij vinden hierin nog sporen van de glasberg. Het hier beschreven spel stelt dramatisch voor, hoe de Norne de zielen uit het gezelschap der doodsgodin weghaalt tot nieuwe geboorte in een menselijk lichaam.

Zoo zal men vinden, dat achter ons Anneke-Tanneke-tooverheks een oude, Phoenisische godin Tanit staat, die hier in ’t noorden vereerd werd, doch door onze verchristelijkte wereldbeschouwing naar het rijk der heksen teruggedrongen werd. (Dijk 1933, 281 n. 2)

In 66 wordt door F.E. Jolles-Weghuis over het gevangen kind, dat achter Anneke moet lopen, opgemerkt: ‘voorstelling van eene ziel, die door de doodsgodin is meegenomen?’

De naam Anneke tanneke toovenaar wordt als troetelnaam gebruikt in een gedichtje ‘Janneke’ van de Platduitse dichter John Brinckman (in ’t Grönnens), waarvan ieder der 3 coupletten begint met: ‘Janneke, mien Janneke, Mien laif (zuit, gaolden) taktovertanneke’. (*Gron.* 2, 109)

Zwaagdijk (*E.V.* 6, 159): Dit spel is een vele landen van Europa bekend. Wat de betekenis betreft, de oudheidkundigen zijn het er over eens, dat er oud-Heidense en Middeleeuwse motieven in voorkomen. Dr. Boekenoogen in ons land en Dr. Mannhardt in Duitsland zijn beide van mening, dat het een dramatische voorstelling is van het weghalen van de zielen uit het gezelschap van de doodsgodin tot nieuwe geboorte in menselijke gedaante. Zij achten het grondmotief dus Heidens. Het glazen bruggetje [zie vooral Anna met de lapzak] wijst naar de glasberg als verblijfplaats van de doodsgodin (volgens de opvatting van Dr. Boekenoogen), welke men zich boven het blauwe hemelgewelf moet voorstellen. [...] Dr. Mannhardt is van mening, dat de moeder vrouw Holle voorstelt, de Wodan vergezellende wolken- en stormgodin, aan wie de kinderzielen waren gewijd, die uit de bron (wolken) gehaald werden. Die de kinderen weghaalt, noemt Dr. Boekenoogen de Norne, Dr. Mannhardt eenvoudig de halende vrouw. [...] Dan komt de halende vrouw of de Norne om een ander. In Sleeswijk-Holsteinse parallellen moet deze over een streep

springen. Dr. Mannhardt zegt daarvan: ‘Daarop geeft vrouw Holle een andere kinderziel, die over de streep (de grens van ’t zielerijk) springen moet; lacht ze daarbij, dan behoort ze aan ‘de halende vrouw’ en komt niet in de hel (wordt als mens geboren); lacht ze niet, dan komt ze weer in de hemel (blijft ziel, wordt engel).

Zwaagdijk, *E.V.* 10, 215ff: Dit kinderspel is internationaal. Behalve in ons land is het bekend of bekend geweest in België, Frankrijk, Spanje, Italië, Zwitserland, Duitsland, Tsjecho-Slowakije, Denemarken, Engeland en de Verenigde Staten van Noord-Amerika¹¹, waarheen het door emigranten is overgebracht. En zeer waarschijnlijk in andere Europese landen, die ik hier niet heb genoemd, omdat ik geen parallellen daarvan onder de ogen heb gehad. Het zou onbegonnen werk zijn, te onderzoeken in welk land het zijn oorsprong zou kunnen vinden, daar het ‘redelijkerwijs mag worden aangenomen, dat het duizenden van jaren de Europese jeugd met vrees en vreugde heeft vervuld.’ Hetzij we deze uitspraak van een Amerikaan met een korreltje zout moeten nemen, of niet, het spel heeft in elk geval eeuwen gepasseerd en uit elk tijdvak van onze beschaving heeft het daarbij trekken in zich opgenomen, die voor een bepaalde kultuurperiode kenmerkend zijn geweest, vooral met betrekking tot religie, waarvan wij een groot deel heden tot bijgeloof verklaren. Doordat in ons land de kinderspelen onvoldoende zijn opgetekend, begin ik met een spel uit Oldenburg (99), waarvan ook in andere landen parallellen zijn genoteerd.¹² Het spel van ATT is volgens dit rekenen gebouwd en in de volgende 4 nummers (68-71) komt de trek, dat kinderen door stukken goed worden voorgesteld, eveneens voor. [...] De begeerte naar kledingstukken is in de sagenwereld een trek der kabouters¹³, op wier aanwezigheid ook in andere parallellen wordt gedoeld. De vraag naar nieuwe kousen is misschien een herinnering aan en vormt in elk geval de overgang tot de volgende groep (72-), waarin de kleur der kousen moet geraden worden, om macht te verkrijgen over één der personen.

Voor 73: Dr. G.J. Boekenoogen vestigt in *Onze Rijmen* de aandacht op de mythische glasberg, welke men zich boven het blauwe hemelgewelf moeten voorstellen, een verblijfplaats der zielen, die we in een groot deel van Europa in sagen en liederen terugvinden. [citaat van twee gedichtjes over een brug naar de glasberg] De brug er heen, waarop hier wordt gedoeld, heet in het spel van ATT het glazen bruggetje, soms ook volgens Dr. B. strooien of rode bruggetje [zie Anna van de lappen]. Hier volgen een aantal spelen, waarin het glazen bruggetje en de glazen muiltjes, welke waarschijnlijk daarop betrekking hebben, voorkomen. Het is wel merkwaardig, dat voornamelijk in ons land sprake is van deze brug en muiltjes.

Wat de bochel (o.a. 77) betreft – deze heeft betrekking op de kinderen, die achter Anneke lopen. In de Middeleeuwen droegen landlopende vrouwen haar kinderen in een mand of doek op de rug. Hoogstmerkwaardig is het, dat de kinderwereld deze herinnering nog bewaart. Meermalen hebben kinderen mij [Zwaagdijk] meegedeeld, dat het kind op de rug wordt genomen, terwijl het toch steeds achter Anneke loopt. P. Brueghel de Oude beeldt het spel af op zijn schilderij ‘Spelende kinderen’ (Wenen) en dáár zien we, dat Anneke het kind werkelijk op de rug draagt.

¹¹ Noot 1: *Eigen Volk* 5, 151ff; 6, 155ff; 9, 108f, 178. Dr. G.J. Boekenoogen, *Onze Rijmen*, Leiden 1893. Dr. J. v. Vloten, *Ned. Baker- en Kinderrijmen*, Leiden z.j. (1894) 4^e d., Waling Dijkstra, *Uit Friesland's Volksleven*, 1905. Cock & Teirlinck 1905. Remi Ghesquiere, *Kinderspelen uit Vlaamsch België*, Gent 1905; E. Rolland, *rimes et Jeux de l'Enfance*, Paris 1883; E.L. Rochholz, *Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel im Kanton Bern*, Zürich 1902; F.M. Böhme, *Deutsches Kinderlied und Kinderspiel*, Leipzig 1924. J. Feifalik, ‘Kinderreime und Kinderspiele aus Mähren’, in: *Zs.f.d.Myth.u.Sittenkunde* 4, n°81, 81b, 82. Mrs. A.B. Gomme, *The traditional games of England, Scotland and Ireland*, London 1894-96 2 d. R.C. Maclagan, *The games and Diversions of Argyllshire*, London 1901. William Wells Newell, ‘Game of the Child-stealing Witch’, in: *Journal of American Folk-Lore* III, 1890.

¹² Rochholz II, n°31, 58; Züricher, n°980; Böhme II, n°420-22; De Cock & Teirlinck I, 157 (Elleke-meten).

¹³ Zie o.a. Dr. F.J. Vonbun, *Die Sagen Vorarlbergs*, Innsbruck 1858, n°16-17. Kobolden, gedacht als demonen, die het haardvuur bedreigen, ontmoeten we in Gust. Van de Wall Perné, *Veluwsche Sagen*, 1912, II, 11.

De oorzaak: 'Ik ben van de trappen gevallen', lijkt ietwat gezocht. Maar oudtijds behoorde het bij de speelwijze, dat de kinderen op een stoep zaten, de een hoger dan de ander, de moeder bovenaan (zie Brueghel). De aangekomene vraagt: 'Wo hocket d'Frau Rose!' en krijgt tot antwoord: 'Obe dra'. (Rochholz II, n°57) En elders vraagt de hinkende: 'Wohnt duar de ohle Moder Rose?' 'Treppken höher,' luidt het antwoord. (Böhme II, n°339). In verband met de beantwoording van de vraag, wie in ons kinderspel de moeder voorstelt, zegt Dr. Singer, dat deze trek de hemelladder betreft, waarop de zielen naar hun rang hun plaats hebben. In 82 wijst ATT merkwaardig genoeg op de gladheid van het verblijf der moeder. Wat waarschijnlijk betrekking heeft op de glasberg [CH: Nee: op de glazen vloer]. Waarop de moeder antwoordt, dat ze zout moet strooien. Het demonenwerende zout komt ook in verschillende buitenlandse parallellen voor.¹⁴

Als reden van de verdwijning van een kind wordt in de volgende parallellen (83 e.v.) opgegeven: 1° de wind of in de lucht gevlogen en 2° in de put gevallen. Het laatste herinnert aan de Middeleeuwen, toen het bekende spreekwoord 'Als het kalf verdronken is, dempt men de put' een ietsje anders luidde. Toen heette het veelbetekenend: 'Als dat kint verdronken is, so stopt men den put.' Op het eerste kom ik nog terug.

Op Marken (89), waar evenals in Volendam (85), de oudste kinderen de leiding hebben, ontmoeten we een trek, die we bij de anderen missen. Hoe komt het, dat de schoorsteen rookt? 'Doordat mijn man een pijpje zit te roken,' zegt moeder. Waardoor we er aan herinnerd worden, dat op Marken de schoorsteenopening, het kistgat, en de woonruimte niet door een zoldering gescheiden zijn geweest.

Bij 91 merkt Zwaagdijk op: Blijkens opgegeven parallellen had hier de moeder moeten vragen: 'Wat heb je een bochel?' en had Anneke dan pas moeten zeggen: 'Ja, ik ben (één hoog uit het raam) gevallen. Heb je ook een beetje zelf voor mij?' P. Brueghel de Oude heeft het spel afgebeeld op zijn schilderij 'Spelende kinderen' (Weenen). Hier zien we de kinderen op 'n stoep zitten, de een hoger dan de ander; terwijl Anneke-tanneke-toverheks voor hen staat met 'n kind op de rug (de bochel), gaat moeder naar het aangebrande eten kijken.

Een kinderspel van zo hoge ouderdom en met een zo uitgestrekt verbreidingsgebied als het onderhavige kan onmogelijk in de kinderwereld zelf zijn ontstaan. Dat is in een zeer ver verleden gemeen goed geweest der volwassenen. Dat Anneke-tanneke-toverheks een demonische figuur is, blijkt uit het bovenstaande voldoende. Een zeer primitieve trek is de vraag om vuur, welke in bijna alle spelen voorkomt. In Londen vraagt de heks om een lucifer, om haar pijp aan te steken; in Boston zegt ze: 'Geef mij vuur, ik ben koud.' In een Spaanse parallel komt een kind bij de deur en zegt: 'Ave Maria!' – 'Wie is daar?' – 'Heb je vuur?' De vraag om vuur vormt de basis van het spel en betekent: de opvordering van de menselijke ziel door de demon. In het overgrote deel der hier gepubliceerde parallellen wordt verwezen naar de rokende schoorsteen. Dat lijkt ook voor onze tijd nog vanzelfsprekend. Het vuur en de huiselijke haard zijn identiek. De haard is het hart van het huis, huis en haard worden ook nu nog in één adem genoemd. In de vorige eeuw (19e) werd de belasting nog berekend naar het aantal haardsteden, dat men bezat, het symbool der huiselijke gemeenschap, van de familie. De poging in het bezit te komen van het vuur is een aanslag op de huiselijke haard, de familie. En zo bezien stelt het spel in eerste instantie voor: de afweer van vijandelijke demonen van de huiselijke haard. Als oude volksvertelling ontmoeten we dit in Vlaanderen. De korte inhoud van 'Adjendodderken en Anneken-Toverheks' is deze: Adjendodderken maakte altijd huiskens van kaarten, maar A.T. kwam ze elke dag omblazen. Adjendodderken werd dit moede 'en op 'nen keer bouwde hij een huiskens van steen en zette er

¹⁴ Als het op straat glad is, wordt er zout gestrooid.

een pompeken en een schouwken in en als A.T. nu nog kwam, dan zou ze het huizeken niet meer kunnen omblazen.’ A.T. komt en vraagt eerst vuur, krijgt het niet en gaat weg. Daarna, d.i. de volgende dag, vraagt ze om water. Adjendodderken kruipt nu in de schouw. Maar A.T. sleurt hem er uit en zegt: ‘Leg uw hoofd op tafel, dat ik het afkap.’ – ‘Hoe moet ik dat doen?’ A.T. doet het voor en verliest op die manier zelf het hoofd. Nu kan Adjendodderken rustig een haringsken braaien en een pijpken roken. Volgens de mening van Dr. S. Singer hebben we te doen met een oud ‘Kultdrama’, opgevoerd bij gelegenheid van het huwelijk. Hij beroept zich op verkleeding, afweer door zout en naamswisseling, die kloppen met huwelijksriten. De eerste twee trekken komen in de boven opgegeven parallellen weinig voor, de naamswisseling echter des te meer.¹⁵ Slotbeschouwing (*E.V.* 10, 347-9): Wie is in dit spel de moeder? In Duitsland heet ze wel Frau Gode of Gauden en in Bern Frau Holle, drie verschillende namen voor het begrip: aanvoerster van het zielenheer. Dr. Singer beschouwt ze als plaatselijke misvattingen (entstellungen). Dit lijkt me echter niet noodzakelijk. We zien nu in ons spel in ATT het collectief begrip van het zielenheer verscholen. Dat vrouw Holle uit de sprookjes en sagen een godin uit het Germaanse pantheon geweest zou zijn, is een opvatting, die Eugen Mogk reeds in 1900 heeft verworpen en heden volkomen heeft afgedaan. Mogk zegt o.a.: ‘... Overal zien wij op Germaans gebied de nauwste samenhang tussen de “Holden” (de van huis uit onderaardsen, die na hun dood rondspoken. Z.) en de zielen der gestorvenen... Uit deze schaar der Holde is nu in later, wellicht in Christelijke tijd en ten dele onder de invloed van vreemd volksgeloof een aanvoerster ontstaan, een nomen proprium, door de volksfantasie uit het collectief begrip gevormd, die in de loop der tijden de door haar aangevoerde wezens heeft verdrongen... Dat is vrouw Holle of Holda uit onze sprookjes en sagen.’ We zien nu in ons spel in ATT het collectief begrip van het geestenheer. En hieruit vloeit m.i. een natuurlijker verklaring van Frau Gode of Gauden of Frau Holle voort dan uit ‘een plaatselijke misvatting’.

In ons land gewagen volgens Dr. Boekenoogen verschillende rijmen van de doodsgodin, die met de zielen-schaar door de lucht vliegt: (volgt ‘Anna met de lappen’ uit *Onze Rijmen*). Ook het veelvuldig voorkomen van ‘de wind’ en ‘in de lucht gevlogen’, die als redenen van de verdwijning van een kind wordt opgegeven in de door mij genoteerde spelen kan hierop wijzen. Evenwel kan ik hieruit geen argument vinden voor de bewering van Dr. Boekenoogen, dat de doodsgodin in dit spel wordt voorgesteld door *de moeder*. Dr. Singer verdedigt in *Aufsätze und Vorträge* de zienswijze, dat men in de Middeleeuwen aan de hemelkoningin, moeder Maria moet hebben gedacht, die haar liefste schaapje tot heil der wereld moet afstaan. Een klemmend en m.i. afdoend betoog, dat ik hier om zijn uitvoerigheid niet kan herhalen. Er zijn echter verschillende parallellen, die trekken vertonen, welke op de geboorte doelen. Zo b.v. no. I [moet zijn II, d.w.z. 69(a)], het trappen in een spijker. En het is mogelijk, dat er een tijd is geweest, waarin men aan een geboortespel heeft gedacht. Scheveningse kinderen van heden, voor wie het sprookje van de ooievaar niets meer is dan een sprookje, denken er ook zo over. Een andere grond dan dat het spel in de loop der eeuwen bij de spelers verschillende gedachten-associaties heeft opgewekt, kan ik voor de opvattingen van Dr. Mannhardt en Dr. Boekenoogen, dat vrouw Holle of de doodsgodin de moeder zou zijn, na het vertoog van Dr. Singer onmogelijk vinden. In eerste instantie is m.i. de moeder niemand anders dan de moeder van het gezin, aan wie de bescherming van het haardvuur tegen vijandelijke demonen was opgedragen, welke demonen de verpersoonlijking hebben gevonden in Anneke-tanneke-toverheks.

¹⁵ In een Zweeds spel zitten de spelers in een cirkel en één gaat rond om vuur te vragen. Het antwoord is: ‘Ga naar mijn buurman.’ Vlug wordt van plaats verwisseld, waarbij de vrager een zetel veroverd en er één overblijft, die nu vrager is. (Newell, 141) (Zwaagdijk, in: *E.V.* 10, 281 n. 10).

Uitleg van de in de tabel gebruikte code

(R = aantal regels van de dialoog)

A1. Klop, klop.

A2. Wie klopt daar?

A3. Wie loopt er voorbij mijn huisje/straatje/bruggetje?

A4. Anneke Tanneke Tooverheks/Toovenaar

B1. Wat moet je?

B2. Vuur.

B3. Geen vuur.

B4. Wel waar.

B5. Bij buurman.

C1. Mag ik binnenkomen?

C2. Nee: vuile voeten.

C3. Schoenen?

D1. Toestemming om binnen te komen.

D2. Lieve kindertjes

D3. Mag ik er een van?

D4. Nee.

D5. Eten

D6. Slapen.

E0. Anneke rooft een kind.

E1. Kinderen klagen over slechte behandeling.

E2. Anneke past list toe: 'Eten brandt aan!'

E3. Kinderen zeggen dat het verdwenen kind in de lucht is gevlogen.

E4. Anneke heeft een bochel (het geroofde kind). Zegt van de trap te zijn gevallen.

E5. Kinderen hebben een andere naam van Anneke gekregen (zijn betoverd).

E6. Kousen raden.

Nr	Prov.	R.	Herkomst	Code
1	Gld.	7	Heteren: Aafjes n°171	A4 – B1234 – D1
2	Z-H.	19	Hardingsveld: Addicks (5410)	A24 – B1234 – C123 – D12356 – E0
3	N-H.	18	Groetpolder: Bakker (5400)	A24 – B12345 – C123 – D12356
4	N-H.	19	Besse (Bergen?)	A4 – B12345 – C123 – D1 – E0
5	N-H.	15	De Rijp: Blaauw (5426)	A24 – B1234 – D234
6	Dr.	12	Drente: Wed. Boom (5431)	A124 – B12
7	N-H.	26	Koog: Mevr. Boosman (5414)	A34 – B12345 – C123 – D12356
8	N-H.	17	Alkmaar: A.J. van Breen (5427)	A124 – B12345 – C1 – D12345
9	Ov.	26	Steenwijkerwold: v. Essen	A24 – B1235 – C123 – D12356
10	Zeel.	21	Goes: Feen (3310-11)	A124 – B12345 – C123 – D12356 – E0
11	N-H.	23	Krommenie: N. Groot	A24 – B1234 – C123 – D1235 – E1

12	N-H.	21	Amsterdam: Haarman (8080)	A124 – B1234 – C123 – D12356 – E0
13	N-H.	20	Purmerend: M. Honigh (2238)	A24 – B12345 – C123 – D1 – E2
14	Z-H.	9	Voorschoten: Hoog (5416)	A34 – D2356 – E1
15	Z-H.	9	Rotterdam: Hoog (5420)	A34 – B1234
16	Z-H.	9	Rotterdam: S. v. Hoytema	B4 – D234 – E61
17	Zeel.	21	Zuidzande: De Hullu	A124 – B12345 – C123 – D123 – E?1
18	N-H.	25	Oosthuizen: Kieviet n°47	A4 – B12345 – C123 – D123 – E2
19	N-H.	16	Den Helder: Mevr. Klok (5415)	A4 – B12345 – C123 – D123
20	N-H.	14	Den Helder: Mevr. Klok (5405)	A24 – B12345 – C2
21	Ov.	13	Hengelo: J.J.F. de Liefde	A24 – B12345 – D234
22	Z-H.	20	Schiedam: A. v. Lissen (5430)	A4 – B12345 – C123 – D1 – E6(5)
23	N-H.	12	Amsterdam: D.J. Meijer Jr.	A124 – B12345 – D1 – E(2)
24	N-H.	24	Haarlem: Mej. P. Metman	B2345 – C123 – D123 – E61
25	Gr.	17	Groningen: Onnekes	A124 – B12345 – D234
26	Z-H.	5	Oud-Beierland: Opprel n°194	A34 – B1234
27	N-H.	16	Oud-Niedorp: Over (5401)	A24 – B1245 – C1 – D134
28	NBr.	14	Bergeik: Panken (5422)	A124 – B1234 – D12345 – E1
29	Fr.	17	Makkum: Wed. v. Someren	A124 – B12 – D23456 – E61
30	N-H.	10	Krommenie: Mevr. Timmers	A(4) – B2345 – D234 – E6
31	N-H.	13	Koog a/d Zaan: Mej. Veen (5408)	A24 – B1234 – E?
32	N-H.	11	Haarlem: J. de Weeger n°99	A24 – B1345 – C1 – D1235
33	N-H.	12	Amsterdam: Willing	A24 – B12345 – D1234 – E0
34	N-H.	25	Laren: Joh. v. Wulfen	A124 – B12345 – C23 – D1 – E0
35	N-H.	15	Haarlem: Anon. 30.2	A124 – B1234 – D35 – E1
36	N-H.	10	Den Helder: An. 30.3.4 n°5 (8255)	A4 – B12345 – C12 – D1
37	NBr.	16	Den Bosch: Anon. 30.4.2, p. 43	A124 – B12345 – C123 – D123 – E6
38	Dr.	11	Roden, R'dam: An. 31.2.1 (3145b)	A4 – B1234
39	Gld.	20	Vuren: Anon. 31.4.4 (5432)	A3(4) – B12345 – C123 – D123 – E?
40	N-H.	13	Wormerveer: Anon. 32.1	A24 – B1234 – D13 – E6
41	N-H.	14	Hilversum: Anon. (5417)	A4 – B12345 – C123 – D1 – E0
42	N-H.	16	De Beemster (<i>Nav.</i> 21, 637)	A24 – B12345 – D1235 – E1
43	Zeel.	11	Zuid-Beveland (<i>Nav.</i> 21, 638)	A24 – B12345 – D1
44	Fr.	12	Leeuwarden (<i>Nav.</i> 21, 634)	A24 – B12345 – D1234 – E0
45	N-H.	11	Koog a/d Zaan (<i>Nav.</i> 21, 480)	A24 – B1234 – C23 – D1
46	N-H.	8	Koog a/d Zaan (<i>Nav.</i> 21, 480)	A24 – B1234
47	Zeel.	12	Zeeland (<i>Nav.</i> 22, 58f)	A24 – B1234 – D12345 – E01(5)
48	Z-H.	17	Den Haag: J.W. de Does n°9	A124 – B12345 – C123 – D1234
49	Gld.	6	Veluwe: Mej. v/d Flier (5425)	D1 – E2
a	Gld.	16	Arnhem (<i>E.V.</i> 9, 1937, 179)	D1 – E0
50	Gr.	8	Winschoten: v/d Hoek	A124 – B12345 – E6
51	N-H.	8+	Groot-Schermer: Kriek (5421)	A24 – B124 – D12
52	N-H.	12	Hoorn: Bakker-Posthumius (8206)	B234 – D235
53	N-H.	(2)	Rond Alkmaar: An. 31.1.1 (3822)	B23
54	N-H.	(4)	Sint Maarten: An. 31.2.6 (2393c)	B2345
55	N-H.	11	Groetpolder: Bakker (3824)	B2345

56	N-H.	31	Boekenoogen (Rijnbach 1949, 75f)	A124 – B12345 – C123 – D12 – E2
57	N-H.	31	Amsterdam: Mej. C.C. Abel n°19	A124 – B12345 – C23 – D12345
58	Ov.	14	Zwolle (<i>Dr.Bl.</i> 1, 1902, 73f)	A124 – B1234 – D12345 – E61
59	Vla.	5	<i>Wodana</i> 1843, 108f n°5	A124 – B4 – E0
60	Fr.	9	Dykstra I, 240	A124 – B12 – D2 – E0
61	?	5	Vloten 122 n°5	A12(4) – B45 – E0
62	?	26	Vloten 122 n°6	A24 – B12345 – C123 – D12356 – E10
63	Vla.	17	Turnhout (C&T I, 224f)	A124 – B1234 – C1 – D245 – E0
64	Ov.	26	Zutfen 1931 (<i>E.V.</i> 6, 155f)	A124 – B12345 – C123 – D12356 – E1
65		27	Ursem/Scheveningen (<i>E.V.</i> 6, 156f)	A124 – B12345 – C123 – D12356 – E1
66	Gld.	9	Arnhem (<i>E.V.</i> 9, 1937, 178f)	A34 – B234 – D12 – E2
67	Li.	24	Venlo (<i>E.V.</i> 9, 1937, 108f)	A34 – B1245 – D5 – E0
68	N-H.	15	Oosthuizen 1933 (<i>E.V.</i> 10, 217)	A124 – B12345 – C123 – D12 – E2
69	N-H.	10	Purmerland 1933 (<i>E.V.</i> 10, 217)	A34 – D12
a	N-H.	+	Purmerend 1933 (<i>E.V.</i> 6, 157)	A24 – E315
70	N-H.	18	Harkema-Opeinde 1937 (ID. 217f)	A24 – B125 – D1 – E3
a	N.H.	5	Harkema-Opeinde 1937 (ID. 275)	A24 – B1 – E34
71	N-H.	9	Andijk, 1933 (ID., 218)	A124 – B1235
72	Z-H.	9+	Scheveningen 1933 (ID., 218f)	A34 – B2345 – E65
73	N-H.	17	Oosthuizen 1933 (ID., 268)	A124 – B12345 – C123 – D1 – E2
74	N-H.	20	Twisk 1933 (ID., 268f)	A124 – B12345 – C123 – D123 – E0
75	N-H.	26	Grootebroek 1933 (ID., 269)	A24 – B12345 – C123 – D12356 – E10
76	N-H.	24	Wijdenes 1933 (ID., 269f)	A124 – B12345 – C123 – D134 – E24
77	Utr.	12	Nigtevecht 1931 (ID., 270)	A3 – E24
78	N-H.	22	Schellinkhout 1933 (ID, 271f)	A124 – B12345 – C123 – D1 – E24
79	N-H.	14	Ilpendam 1933 (ID., 272)	A324 – B12345 – D1 – E04
80	N-H.	22	Warder 1933 (ID., 272f)	A124 – B1234
81	N-H.	24	Berkhout 1933 (ID., 273)	A124–B12345–C123–D12356–E01(4)
82	Z-H.	26	Den Haag 1931 (ID., 274)	A34 – B12345 – D1 – E24
83	N-H.	18	Hauwert 1933 (ID., 275)	A124 – B12345 – C2 – D12 – E2
84	N-H.	15	Twisk 1933 (ID., 275f)	A124 – B123 – C1 – D12 – E234
85	N-H.	11	Volendam 1933 (ID., 276)	A1 – B2345 – E2345
86	N-H.	29	Urk 1933 (ID., 276f)	A4 – B12345 – E2341
87	N-H.	22	Medemblik 1933 (ID., 277)	A324 – B1 – C123 – D1 – E234
88	N-H.	29	Enkhuizen 1932 (ID., 278)	A(3)41 – B2345 – C123 – D1 – E2345
89	N-H.	13	Marken 1933 (ID, 279)	A1 – B2345 – E24(5)
90	Ov.	31	Heemse (<i>E.V.</i> 10, 1938, 299f)	A124 – B12345 – C123 – D123 – E34
91	N-H.	20	Amsterdam 1931 (<i>E.V.</i> 6, 156)	A34 – B1 – E4235

Andere spelletjes met dezelfde motieven

96	Z-H.	14	Scheveningen 1932 (<i>E.V.</i> 6, 158)	Botertonnetje: cf. D1; E234
97	Gld.	7	Apeldoorn 1932 (<i>E.V.</i> 10, 339)	Beeldenverkopertje: E52
98	N-H.		Andijk 1933 (<i>E.V.</i> 10, 242)	Potje verf
a	N-H.		Grootebroek 1933 (<i>E.V.</i> 10, 342)	Potje verf
99	Duits		Oldenburg (<i>E.V.</i> 10, 216)	'De linnendief'

Appendix

De moeder (M) vraagt aan de heks (W): Have you seen my children?

W. They are in bed.

M. Can't I go up and see them?

W. Your shoes are too dirty.

M. Can't I take them off?

W. Your stockings are too dirty.

M. Can't I take them off?

W. Your feet are too dirty.

M. Can't I cut them off?

W. The blood would run on the floor.

M. Can't I wrap them up in a blanket?

W. The fleas would hop out.

M. Can't I wrap them up in a sheet?

W. The sheet is too white.

M. Can't I ride up in a carriage?

W. You would break the stairs down.

The children then burst out from behind the Witch and they and the Mother run after her, crying out, "Burn the Old Witch." They continue chasing the Witch till she is caught, and the child who succeeds in catching her, takes the part of the Witch in the next game.—Dartmouth (Miss Kimber). (Gomme 392¹⁶)

Hetzelfde gesprek in een andere versie (O.W. = Old Witch):

M. I see my children, may I go in?

O. W. No! your boots are too dirty.

M. I will take them off.

O. W. Your stockings are too dirty.

M. I will take them off.

O. W. Your feet are too dirty.

M. I will cut them off.

O. W. Then the blood will stream over the floor.

The Mother at this loses patience, and pushes her way in, the Witch trying in vain to keep her out. She, with all her children, then chase the Witch until they catch her; when they pretend to bind her hand and foot, put her on a pile, and burn her, the children fanning the imaginary flames with their pinafores. Sometimes the dialogue after "Here we are, mother," is omitted, and the Witch is at once chased.—Cornwall (*Folk-lore Journal*, v. 53-54). (Gomme 393f)

Nogmaals (p 399):

She [The mother] then insists on entering the house to look for her children. The Witch will not admit her, and says—

¹⁶ Alice Bertha Gomme, *The Traditional Games of England, Scotland and Ireland*, London 1898 (vol. I).

Your boots are too dirty. I'll take my boots off. Your stockings are too dirty. I'll take them off. Your feet are dirty. I'll cut them off. The blood will run over the threshold. I'll wrap them up in a blanket. The blood will run through.

Vergelijk Newell n°154: The Witch (p. 218¹⁷):

The mother now calls at the witch's house, and asks to be let in. The witch refuses, saying, "No, your shoes are too dirty." "But I will take off my shoes." "Your stockings are too dirty." "Then I will take off my stockings." "Your feet are too dirty." "I will cut off my feet." "That would make the carpet all bloody."

Newell N° 190: Old Witch.

[The Mother, finding the house empty, sets off in search of her children, and arrives at the store of the Witch.

Mother. What kind of a store is this?

Witch. A (candy) store.

Mother. I'd like to come in.

Witch. Your rubbers are too dirty.

Mother. I'll take them off.

Witch. Your shoes are too dirty.

Mother. I'll take them off.

Witch. Your stockings are too dirty.

Mother. I'll take them off.

Witch. Your blood will stain the carpet.

Mother. I'll tie them up in rags.

Witch. They'll leak through.

Mother. I'll put on glass slippers.

Witch. They're not good enough.

Mother. I'll put on diamond slippers.

Witch. You can come in.

Gomme 188f: Shepherd and Sheep (naar Burne's *Shropshire Folk-lore*, p. 520)

Shepherd—"I've looked everywhere, and can't find them. I b'lieve you've got them? I smell meat; may I go up and taste your soup?"

Wolf—"You can't go upstairs, your shoes are too dirty."

Shepherd—"I'll take off my shoes" (pretends to take them off).

Wolf—"Your stockings are too dirty."

Shepherd—"I'll take off my stockings" (suits the action).

Wolf—"Your feet are too dirty."

Shepherd—"I'll cut my feet off" (pretends to cut them off). (Milder version, "I'll wash my feet.")

Wolf—"Then the blood'll run about." (Milder version, "Then they'll wet my carpet.")

Shepherd—"I'll tie up my feet." (Or, "I'll wipe my feet")

Wolf—"Well, now you may go up."

¹⁷ William Wells Newell, *Games and Songs of Children*, New York 1883. Zie ook: ID., 'Game of the Child-Stealing Witch', in: *The Journal of American Folklore*, Vol. 3, No. 9 (Apr. - Jun., 1890), pp. 139-148; Vol. 13, No. 51 (Oct. - Dec., 1900), pp. 299-300.